

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

III

DR. FR. R. KREUTZVALDI KIRJAD JAAN ADAMSONILE. — H. PRANTS, EESTI KIRJAKEELE AJALOOST. — J. JÕGEVER, EESTI MUINASJUTUD, VI. MAJAS. — J. BERGMANN, PAAR TÄIENDUST JA ÜKS ÕIENDUS. — KIRJANDUSLINE ÜLEVAADE. — W. REIMAN, FRIEDRICH OEHNINGER, RISTIKOGUDUSE AJALUGU. — AINO KALLAS, FR. MIHKELSON, KAHEKESI — B. LINDE, ARTHUR SAAT, ÕHTUSED TULED; — VOLDEMAR ROSENSTRAUCH, PÕHJALILLED I.; — G. KAJAK, OKASPUU ÕIED. UUED RAAMATUD 1908. JANUARI KUUL.

TOIMEKOND: J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN,
M. KAMPMANN, B. LINDE, J. LUIGA, W. REIMAN,
J. TÕNISSON

NELJAS RAATAKÄIK

TRÜKITUD „POSTIMEHE“ TRÜKIKOJAS — TARTUS, 1909

Dr. Fr. R. Kreutzwaldi kirjad Jaan Adamsonile.

Sissejuhatus eks.

J. Kunderi kirjakogus, mida hra Leppik Holstrest Eesti Kirjanduse Seltsile kinkis, leidusivad ka alamal äratrükivad Dr. Fr. R. Kreutzwaldi kirjad Holstre Pulleritsa kooliõpetajale Jaan Adamsonile. Kirjad ilmuvad täht tähelt nõnda, kudas Kreutzvald nad kirjutanud, ainult sõnade kokkukirjutamise poolst olen ma pidanud muudatusi ette võtma. Kreutzvald kirjutab nimelt täitsa kokku ainult hoopis veikese arvu sõnu, (vast 4—5 sõna); kõik muud sõnad, mida meie nüüd harilikult kokku kirjutame, kirjutab ta ligistikku, aga ilma tähti kokku ühendamata, kuna sõnade vahele umbes $\frac{1}{3}$ sellest vahest jääb, mis tal muidu sõnade vahel on. Silmanähtavalt ei ole ta niisugusid sõnu hoopis lahus tahtnud kirjutada, mitte aga ka täitsa kokku. Aga mitmeti jääb kahtlaseks, kas Kreutzvald on sõnad hoopis kokku või pool-lahku tahtnud kirjutada. Nõnda on esimese kirja algusel sõna „koolmeister“ selgeste ühte kirjutatud, aga sõnas „ükskord“ on tähed s ja k küll hoopis ligi teine teisele, kuid ilma ühendava jooneta. Kuna aga ühendav joon ka sõnade keskel puudub, näit. sõnas „laiskuse“ s ja k vahel, ei või selle joone puudumist mitte sõnade lahutamise märgiks pidada. Kuna nõnda täitsa ühte ja poollahku kirjutatud sõnade vahel kindel vahetegemine võimata, on kõik niisugused sõnad siin täitsa kokku kirjutatud. Ma mõtlesin, kas ei oleks sünnis sõnade ühendamise märki - niisugustel kordadel tarvitada, jõudsin aga otsusele, et see sõnad liig kirjuks teeks ja kiri hoopis selle iseloomu kaotaks, mis tal Kreutzwaldi sulest ilmudes oli, kes ise pea kunagi ühendamise märki ei tarvita.

Kirjade trükis avaldamise poolt kõneleb nende rikas sisu ise kõige paremini.

J. Jõgever.

Ehk kül pika aea pärast, tuleb Teile ommetegi ükskord vastus, kus pisem süü laiskuse peale, suurem teiste takistuste peale langeb, kelle eestärakorjamine kogunist minu võimul ei seisnud. Et Teie mind veel meele tuletate, selle eest tänan teid, ja lähän siis joonelt Teie kirjale.

Kuda loomusevæe-tundjad meile õpetavad peavad marutuuled õhule, mis meie igapääv elu ülespidamiseks kopsude läbi sisse hingame, tulusad puhastajad olema, sest et nende läbi kahjutegevad roojad, mis sisse hingades haiguste vimma sünnitavad, õhust ära puhastatakse. Kas meie elus tõusvad marud nende sarnatsed peaksid olema? — Seda ei tahaks ma

Adolf Linde.

(Elukirjeldus minewases numbris).

mitte uskuda; ehk kül iga mõtleja inimene kaa neist elutuulte mõllamistest mõnda õpetust võiks leida, kui tema targalt tähele pannes nende tõusu ja käiki osavalt oskaks seletada. — Aga sagedast teevad marud meelt meil segaseks, et meie õiget asjade vahetegemist enam ei mõista, vaid umbmeeles mõnda heaks kiidame, mis kõlvatu on. Ei mitte üksnes noorus, vaid sagedast kaa vanadus eksivad, kui nemad äraunustavad et kõik head asjad pika küpsetamise aega tarvitatavad ja maha külvatud seemnest kohe leikust ei või saada. Loodeatakse marude läbi küpsetamist kiirustada, siis eksitakse igakord, sest et marud palju kõrssi maha murdavad, õilmeid ja tooreid terasi laiale

pillutavad, kellest hiljemine kellegile head ei tõuse, aga kõigile suurt kahju. — Vaikne ühetasane päikese paiste on ainuke loomulik sundija, mis aega mööda kõik viljad küpsetab. Meie kohus on majasi ehitada, ja neile nii palju kui võimalik suuremaid aknaid teha, et päikese terad hõlpsamalt sisse võivad tulla. Need meie hoonetele seie maani puuduvad aknad on — koolid. Niikaua kui neid parema joonele ei seata ja suurema osa vana tuimusele nende tulu teadmata jääb, ei või meie asjad ial edeneda ega parema korrale minna, kui praegu on.

1) Kiri on ilma aasta arvuta ja kuupäevata, sisu järele otsustades aga varemalt kirjutatud, kui järgmised kirjad. Toimetus.

Mis aitavad kõik tänuväärt mõnused Seadused, kui põld alles harimata seisab, kuho peale neid külvati. Uus Kogukonna Seadus, mis rahvast oma jala tugil kõndima pidi aitama, on enamist igal pool surnut sündinud lapseks jäänud, sest et need, kelle heaks teda anti, tema eluvaimust aru ei saa, selle pärast mitmes kohas rahvas vasta paluvad, paremine kõik vana viisi jätta, sest nemad ei tohita kogukonna kassa ega magari vallitust kelmide kätte uskuda. Kes olid siis volitajad, kes need kelmisi ammetnikuks tõstis? — Ja kui toores meie praegune rahvas kogukonna valitsuse tarvis on, sellest oleme mõnda „postimehe“ lehtedest näinud. Antakse lapse kätte tuld, siis ei põleta ta üksnes oma sõrmed vaid võib õnnetumal viisil maja põlema süttida. Suurem osa meie Eestirahvast elab alles mõistmata lapse põlves, ja kui mõned ennast täieealiseks arvavad, siiski tunnistavad nende teud igapäev nende arvamist valeks. — Juhtusivad mõned ehk natuke rohkemast kooliõpetust saama, siiski jääb suurem osa sest seedmata nende pähä, sest et nemad elust ei oskanud midagi peale õpeda ja seda kooli õpetusega ühendada, et mõlemad ühel sammul võiksid käia. — Looja poolt meile jagatud eluiga siin ilmas on üks lühikene, otsekui suveööl pilutatud unenägu, aga juba selle lühikese aea sees võib mõtleja inimene, kes terase silmaga vaatab, selgest näha, et asjad, ehk kül pikamiste, siiski sam sammult kaugeemale jõuavad. Jah mittu tüki oleks juba palju kaugemal, kui meie äkilised kannatamata meeled loomuliku käigi vahele tuulemarusi ei sünnitaks, mis midagi paremaks ei tee. — Arvatakse asjalugu sellega parandada, et tegusi ilmutatakse, mis meid haritud rahva seast metsaliste sekka kihutab, siis peab säherdust tõlparu iga mõistlik inimene kahetsema. Teie maa poolt tulivad mineva aasta lõpul mitmed sõnumid seie, mis mulle rasket südame valu sünnitasid. Kas tõsi ehk vale? seda ei tea ma mitte, aga kuda rahva suu kuulutas, olla mõned häbemata loomad tulekukkesi meelega teiste katuksesse laulma pannud ja tapperiista kättevõtmisega ähvardanud. Õnnetumad pimedad, kes nõnda mõtlevad ja teha tahavad! Nemad ei tee mitte iseennast õnnetumaks, vaid viivad hulga teisi hukkatuse sisse, ega tule jampsimusest muud kasu, kui et Siberiamaa laia lagedatele mõnikümmend Eestihinge rohkem elama asutakse. Kõige suurem süü langeb nende kaela, kelle kuri nõu ja taga-kihutamine säherdusi eksitusi jalale (?) oli sünnitanud. Igaüks, kellel täieliku meelemõistust peas ja süda parajal paigal seisab, peaks sõna ja tööga kõigest väest püüdma, eksijaid parema teele juhatada. Se oleks üks kodune missiooni töö, tuhat kord mõnusam, kui need, mis Missioni lehtedes ja „Põllumehe nõuandjas“ meile soovitakse. Nimetatud õpetuste täitjad on väl-

jast poolt lubjatud hauad, seest surnuluuid täis. Paljas vagaduse vari, kõige ohkamiste ja silmade taeva poole pöörastega, ei maksa midagi, kui süda harimata ja meel pimedaks jäänud. Katekismuse peatükid ja Piiblisalmid ühes mõtteta peas, võivad teda kül kiriku väe soldatiks teha, aga elule ei tule sellest midagi tulu, kui kallis ristiusu vili meie tegudes idanema ei lähä. —

Mis Teie uuest koolide Seadusest kirjutate, võiks omal kohal väga mõnus olla, kui asi üks kord nõnda elusse saab astuma. Mina kardan et kui kõik Liivimaa kreisid omalt poolt uut Kooliseadust saavad vasta võtma, ommetegi teiselt poolt kinnitusi sünnib, mis koolide jalad kammitsasse siub. Meie rahval ei ole veel seda vaimu, et nemad kõikide tuluks raatsiksivad midagi teha. Kuda mina koolidest üleültsa ja iseäranis Aleksandri kooli asutamisest mõtlen, saate teie tuleväästases kalendris leidma.

„Eesti Koit“ on juba enne sündimist siit ilmast jälle läinud, sest et ülemal kohal nii mitmetsugu risu teele ette taheti panna, kust hõlpsalt ette võis arvata, kuda väljaandjal muud kui alatist tüli ja meelegaigust ei võinud tulla, mispärast ma parem ettevõtmist vette viskasin. Ise, kui leht nõnda oleks väljatulemise luba saanud, kuda paluti, jäi veel üks teine kinnitus eest äranihutada: Kas lugejate hulk nii suureks oleks kasvanud, et nende maksuga paberi ja trüki kulud võisid täidetud saada? Eesti õpetud meeste seltsil ei ole kapitali, misga puudust omalt oleksid võinud täita, ja trükijad, nii häästi Karov kui Laakmann ei tahtnud enne külge hammustada, kui tõeste lugejate läbi lehe kulud täielikult tasutud saaksid. Sinna juure tuli pikemalt, et mehed, kelle abi peale loodeti, ennast oma lubamisega mäe taga hoidsivad ja mitte enam kui kaks valmis olivad abiks tulla. Minu kitsik aeg ei saaks ial nii palju mahti andma, et omast jõuust (?) üksi lehti võiksin täita.

Mis C. R. J. kõva konsonantide kirjutamisest Postimehe lehes räägib, on osalt tõsi, osalt vale; mõnes kohas on nende kahekordne kirjutamine loomulikult tarvis, teises kohas asjata, nõnda kui kott, kotisuu ja pane kotti, ehk Sepp, sepa koda ja ma otsisin seppa. Kes osava kõrvaga jutu rahva suust kuulab, leiab neid vahesi. — Ainuke kasu, mis konsonantide kahekordsest kirjutamisest võiks tulla, oleks nõdrade heaks, kes esiotsalt uue kirjutamise viisiga hõlpsamalt läbi saaksid. Sedaviisi lühikesi silbesi venitada, kuda Teie pool mõningad neid püüavad lugeda on rumalus, nii pea kui reegel tutavaks saanud, et iga healega täht — kui ta üksiseisab ika lühikeseks välja ooldakse, on ta pik, siis kirjutakse kahekordselt. Seda kergert reeglit võib vähem laps äraõpeda ja ei saa eksima.

Aga pöörane on vana kirjutamise viis, mis õpetab — hool, kool, sool, ja teeb neist hiljemine hole, koli, sola, kes võib seal aru saada et kool ja koli ühe pere lapsed on. — Vastanikud võivad teha, mis nemad tahavad, nende sõdimine ei aita siin midagi, sest mis tõsi, se tõuseb, mis vale, se vaob. Peaks kaa 50 ehk 100 aastad vaidlemine aega viitma: viimaks lähab ommetegi võit tõe kätte. —

Ja nüüd sel puhul Jumalaga! Head elu ja tervist soovib
Teile
Kreutzvald.

Austatud ja armas koolmeister!

Teie 6. selle kuu päeval kirjutatud sõnumiko olen 16. kätte saanud ja tänan teid selle vaeva eest, et mulle olete kirjutanud, iseäranis saba lehtede eest, kust seest üks tähele paneja lugeja väga palju võib õpida, kes enam ridade vahelt kui ridadest oskab lugeda. — Naljakas näitab kül lugu, et kui ühelt poolt Ülemalt kinnitatud seadus päävalt¹⁾ ika enam selle eest hoolt kannab, meid oma jalgade rammul eluteel käima panna, teiselt poolt jälle meile vägise karkusi kätte topitakse, et meie mitte oma jala peale ennast ei pea toetama. Nii kaua kui suuremal osal veel õvõrgud silmade eest ei kau, võib viimsel ika veel lootust olla mõne aasta tallatud teerada mööda sam sammult vanal viisil edasi venides sammudega minna, aga tõe ja valguse küünal saab teiselt poolt oma terasi kaa hulkade sekka kandma ja sellega vastatõrkujate seltsi vähendama. Et pika voldiliste kuubede kortsudes kõik tarkus rendi peal ei seisa, on meie päivil tutav asi, aga sellepärast et se osavamatel tutav on, püüavad mõningad pimedust — nõnda kui Kilplased päeva teradega tegivad — kotidega kanda, lootes selleläbi valgust ärälämmatada: aga mõlemate töö jääb asjata. — Mis teie eneste vähese õpimise poolt kaebate, ei või mina teie kohta mite suureks kahjuks arvata, sest et hea tahtmine ja tõsine meel sagedast palju rohkem kaaluvad kui suur õpimise varandus, iseäranis seal, kus viimne otsekui kerstus magab, aga esimesed selle vasta ühtepuhku nurja läinud põldu püüavad parandada. Üks koolmeister hea tahtmisega ja tullise vaimuga võib lastele enam tulu sigitada kui se, kes rohke õpetuse juures pool unenäus oma ammetid toimetab. Oleks meie maal teie sugusi mehi rohkemalt kooli maeades tööl, siis edeneksid kõik asjad palju jõudsamalt, aga ülem vigadus tuleb sellest, et suurem osa oma jalgade peale ei usalda toetada. Kõik, ehk kül

1) pääv (Kreutzvaldi tähendus lehekülje all.) Toimet.

seda pisut on! — mis mina seie saadik teie maa nurgast olen tundma saanud, tunnistab selgest, et Villandi maal vilja- ja vaimu põllul praegu rohkemat sigidust on kui teistes paikades. Kui niisugusi seemnepuid teistes paikades niisamati kasvaks, kül siis tuuled selle eest muretseksivad et küpsend seemne urvad kännust kaugele kannetakse ja teiste kohtadesse idanema pannakse. — Mis hea on, tahab aega! Sellepärast ei tohi midagi asja marutuule viisil toimetada, vaid pikamiste ja aega mööda. Minu arvates ei ole sest midagi viga, kui Aleksandri kooli asutamine eksiotsalt une kaisus puhkab, niikaua kui tema magab, kosub ja kasvab tema asutajate ja sõbrade selts. Ehk, kes tohiks seda soovida, et niisugune kiiduväärt asi suisa päil ja poolikult ilmale sünniks, ja idude külles juba rooste plekkid ja ussi märgid terasel silmal nähtavale tuleksivad, mis avalikult tunnistaksid et tulev kasu kiduriks peab jääma. Kuda viimsel aial nimetatut kooli asutamise tallitustest kuulda oli, ei võinud selle järel mite palju lootust ja ootust lapsukese sündimisest tõusta. Kui nüüd kaa juba mõnes kohas kihelkonna koolide tiibu katsutakse lühemaks piirata, et linnukesed väga kõrgele ei lendaks, siis võib sellest vähemgi arvata et Aleksandri kooliga paremat ei oleks võinud tulla. „Maga, maga! uinu, uinu!“ on tutav laul, mis Eestirahva kätikile igalt poolt lauletakse. Tahab kedagi ärkamisest rääkida, noh, kohe lugu lokkas, seal nimetatakse teda „suur-rääkijaks“, kes meie asjadest midagi ei pea teadma. Ehk mina nüüd kül ei suurte ega veike rääkijate sekka ennast ei tahaks tungida, siiski võin tõtelikult tunnistada, et minu südames midagi nii tuliselt ei ela kui se soovimine, et meie rahva vaimu põld paremine saaks haritud, kui seda tänini oli olnud. Mis mina veikest jõust sinna kohta jõuan teha, teen ma rõõmuga. aga suurema töö peale, kudu teie soovides tähendate: Eesti maast ja rahvast täielikult jutustada, ei ole mul enam aega ega andeid, sest et vanus pälv pälvalt oma kammitsat kindlamast liikmete ümber kõidab ja ammetlik tallitus mahti ei anna suuremat kõrvalist tööd ettevõtta. Seal peavad nooremad õlad ja pihad olema, mis seesugust koormat jõuaksivad kanda. Ja, kui nüüd veel, kudu teie ise tõt mööda tunnistate, se aeg ei ole tulnud, kus Eesti rahvas minu kirjadest oskaksivad lugu pidada, siis oleks ja üsna asjata vaev olema ühte suuremat raamatut kirjutada, mis ehk viiekümne aasta pärast hakatakse lugema. Sinna kõrva tuleb veel, et meie esivanemate elust siin maal väga pisut tõeste teada on, nõnda et vanema aea sündimised enam ehk vähem kõik ennemuistese jutu viisil tuules kõiguvad ja arvast keha kombliku kuju näitavad. Eks võiks sellega, mis ma seie saadik vanema aea vaimu varandusest suure hoolega korjanud ja unustusest peastnud, minu

pääva osa tööd juba tehtud olla? — Mis teie tulevast haua mälestusest räägite, lähäb minust kui hane selga valatut vesi mööda! — Taeva heldus hoidku meie Eesti rahvast kaua selle halpimise eest, et kaa seda Sakslaste moodi lähevad taga osatama: kuulsad mehed, niikaua kui nemad elavad, nälja hammast lasta tunda ja pärast surma neile ausambaid ehitama minna. Kas ei tohiks mõnusam olla, kui elavale mure koorimat püütakse kergitada ja surnu sambata jätetakse? — Mis teie kuulsatest Saksa laulikute räägite ei sünni minu kohta tõeks pidada, ma tunnen ise kõige paremast, kuda mul lauliku anded puuduvad; aga meie Eesti luhadei on täna pääv nii pisut laulu vara kasvamas, et igaüht lauliku nimega ehitatakse, kes mõne sõna lühikestes ridades kirjutab, ehk seal ja teal, viin ja piin vastastiku oskab kokku seada. Igapäävasel keelel ja lauliku keelel peab oma täielik vahe olema, esimest võime äripääva riideks, viimist pühapääva ja pidude ehteks pidada. Et mõlemil niisugune ise vahe on, tunnistavad meie rahva vanad ennemuistesed jutud, kus sees räägitakse, kuda esiteks Sinimäel iga rahva sugule oma keele murre oli antud, hiljemine laskis Vanemuine ennast Taaramäele, Emajõe kaldale maha ja kuulutas rahvale pidude ehk laulukeelt, mis igapäävasest teisite pidi käima. Kui palju meie laulikute on, kes seda oskavad tähele panna, et lauliku mõtete käik ja sõnade lend igapäävasest jutust kõrgemal peavad käima. Väga, väga arvast olen ma niisugust vahet nende lauludes leidnud, nõnda et meie paremad, vanast päritud „rahva-laulud“ palju kõrgemal seisavad kui praegused lauluks sõimatud valamised, kelle külles muud laulu sarnast ei ole kui et ridad lühemad ja mõni sõnakõlks sees on. — Kui nüüd ükski targem inimene niisugust tööd lauluks ei tohi nimetada, sellepärast olen püüdnud mõned laulud Saksakeelest, kus mõtted ja sõnad igapäävasest kõnest teisite, se on: kõrgemale lennavad, meie keele ümbertõlkida, nii pikalt kui jõud mul ulatand, aga selle tööga ei ole ma veel lauliku nime enesele saanud. On mõned teised mind säherduse nimega ristunud, siis ei tähendanud se muud kui: libeda keelega suud mööda rääkimist, mis ehk mõnda nooremast võiks petta; aga kes nii kaua elanud ja rohket elutundmist korjanud kui mina, kül se teab, kui palju niisuguste sõnade peale tohib anda. Suud mööda libedast rääkimine ja tegu on kaks asja, (mis) mis väga arvast teine teisega koku sünnivad.

Ühe tüki teie kirjast olen meelega kõige viimseks rääkimiseks jätnud, sest et sellepoolt meie rahva keskel palju segast mõtlemisi liikumas, mis enamist sest tulevad, et neil vahet selgest ei olnud tehtud, kuda ühe ja teise asja juurdu mine lootud kombel teisite ei võinud minna. Teie küsite:

„Mis eest võeti maa meie käest ära?“ Seda küsimist peame nõnda moondama: mispärast võeti meie eelkäiate käest maad ära? sest meil ei ole maad olnud ega võinud seda kedagi meie käest riisuda. Aga meie eelkäijate käest sai maa selle-sama õigusega äravõetud, mis vanal aeal nõnda kui täna pää-val tugevamale, se on: võitjale voli annab, võidetud vaenla-sega nõnda teha, kuda ta ise arvab. Küsime siin esiteks: Kelle käest ja missuguse õigusega olid meie eelkäijad endale maad saanud? Siis kuuleme, et nemad rändades sisse tungi-des Lättlased, kes neist nõdramad olivad, eest ärakihutasivad ja endid maa peremeheks tegid; kus neil midagi paremat õigust ei olnud, kui seda mis tugevus nõdruse vasta annab. — Aga ei vältanud kuigi kaua, seal tungisivad Venelased Eestlaste peale, lõivad neid ja tehti viimaks sel viisil rahu lepingut: Et Eestlased iga aasta nii ja nii palju tugevama Vene vallitsusele selle eest pidid maksma, et Venelased neid rahuliste elada laseksivad. Ehk kül rahval peale pandud maks kerge ei võinud olla, siiski ei tohitud selle vasta tõrkuda, sest et selleläbi vähemalt ühelt poolt vaenlast karta ei olnud, senni kui teiselt poolt Lättlased, Lüttukased ja Pohlakad ika veel vaenlaseks järel jäivad, kes sagedast meie maad röövimas ja riisumas käi-sivad. Nõnda seisid asjad kui Sakslaste jalad esimest korda meie maa piirele juhtumise kombel ulatasivad. Need võõrad olid kaupmehed, sellepärast alustasivad nemad Liivlastega vahe-tamise kaupa, saaivad siit kodu ja metselajate nahku, met, rasva, vilja jne. ja andsivad selle eest teist kaupa vasta; kaup-lemine leiti mõlemilt poolt tululik, mispärast võõrad, kui korra tee ülesaetud, tagasi tulivad, hiljemine Liivlastega lepingut tegivad Düüna jõe suhu üht kauplemise kohta asutada. Kodu-maal rääkisivad kaupmehed leitud rahvast, kes metslase viisil pühast ristiusust teadmata kaugel mere taga elada, kus maa-pind loomise poolt õnnistatud näikse olema jne. Kuda praegu meie päivil iga ristiusu selts oma missionärisi laiale välja läki-tab metslastele ristiusku kuulutama ja neid Kristuse riigile võitma, nõnda oli sel aeal, kellest praegu räägime paapslaste usklikul ristirahval tuline mõtte ja soovimine ristiusku välja külvama minna. Papid astusivad kaupmeestega seltsis laeva, tulivad üle mere meie maale, kuulutasivad Kristust ja hakka-sivad mõningaid Liivlaste hulgast ristima. Aga et neil esi-mestel ristlaseks tehtud inimestel palju enam uuest usust teada ei olnud, kui et neid veega oli kastetud, sellepärast arvasid nemad, kui kastmist jões enda küllest ärapeseme, siis oleme usust jälle priid. Papid teiselt poolt pidasivad seda patuks, ega tahtnud kaa oma volidust järel anda, mispärast kodu-maal sõamehi abiks toodi ja usust lahkunud liikmeid vägise

kogudusele tagasi toodi. Ehk, kes tohiks seda imeks panna, et 700 aasta eest seesugust väekaupa ristimist kedagi pahaks ei võinud panna, kus kaa haritud rahva viisid igas tükis palju karedamad leiti kui praegu. Ja meie aeg, ehk kül igapidi valguses ja harimises neist palju kaugemale jõudnud, on ommetegi usu asjas veel nii kaugel Kristusest, et igaüks usu selts oma usku teistest paremaks arvab, ja ülem käsk: venna armastus hoopis unustusse jääb. — Esiotsalt ei olnud kaa Liivimaa ristiusu kuulutajatel ei seda nõu ega tahtmist ristitud rahva priiust kahandada, ehk nende käest maad ära võtta, vaid pandi aga kümnuse maksu peale. Kui hiljemine mitmesugused sõamässamised tõusivad, verd mõlemilt poolt valati ja viha ika kangemaks läks, siis ei võinud seda imeks panna, kui kangemad ja targemad pärast nõdramate ja rumalamate üle võimust saades, lõpel viimsid oma sunni alla sidusivad. Seda tegid nemad sellesama õigusega, misga tänavu suvel Preisi kuningas nende võidetud maadega seda teeb, mis tema tahab. Se on üks kord võitja õigus, mis vasta ükski ei või parata. Ehk, kas arvate, et meie eelkäijad küüne väärt Sakslastega teisite oleksivad teinud, kui Jumal võitu nende kätte oleks andnud? Maa ja priius võeti rahva käest, sest et mõök neid oli ära võitnud ja teiste voliduse alla pannud. — Seitsme saea aasta pärast kohtu laua taha istuda ja selle üle õigust mõista, mis ligi tuhat aastat enne meid oli sündinud: oleks avalik rumalus olema, mis kõik haritud inimesed naeruks paneksivad. Se oleks jo ülekohus, kui kedagi meid tahaks selle eest vastama panna, mis meie eelkäijad 700 aasta eest olid eksinud! Kui Vene keisri vallitsus rahvast päris põlve kütkest peastis ja temale endist priiust tagasi andis, siis oli kõik seaduse poolt tehtud, mis ial võimalik teha oli. Maad nende käest võtta, kes mõni sada aastat teed seda üksteise käest raha eest olid ostnud, oleks kõige suurem ülekohus keisri poolt olnud, mis õigusega kokku ei sündinud. Mõttelge, kui teie ehk mina, kui meil mõlemil nii palju jõudu oleks, mõisniku käest ühte maatüki ostaksime, ja hiljemine üks Lätlane tuleks seda meie käest tagasi nõudma, sest et tema eelkäijad siin maal koha omanikud olivad olnud, — keiser ostetud koha meie käest vägise võttaks ja Lätlasele annaks: kas oleks niisugune tehtud otsus õigus ehk ülekohus?! —

Mina pidin seda punkti pikemalt ära seletama, sest et sellepärast väga palju valearvamist leitakse, kaa mõne rahva sõbrade hulgas, kes — olgu kas nemad ise asjade lugu selgest ei tunnud, ehk kiuste pärast valget mustaks ja musta valgeks tahavad teha. — Ristiusk oli üks suur kingitus, kui kaa meie eelkäijad seda annet raske higi ja verega pidivad ostma, siiski peame Jumalat tänama, et meie metslase põlvest oleme peas-

nud Tõsine vaimuharimine on üksnes ristiusu lipu al võimalik, ommetegi ei või meie muidu täieliku vaimu priiust saada, kui sügavama õpetuse läbi, sest kes rumal on peab ika enam ehk vähem targema käest armu leiba sõõma. Vast seal, kus mõlemad ühesarnatsed mõistuse poolt on, langeb vahesein maha. Seaduse poolt on minu arvates kõik tehtud, mis võimalik näitas, sellepärast läheb kaa asjade lugu pääv päävalt paremaks, siiski ei või seadusest täieliku tulu sellele tulla, kes pimedusses elab, sest et teine, kellel selged silmad võrguta peas on, tema üle võimust saab. — Nõnda kuuldakse praegu mitmes paigas selle üle nurinat ja kaebamist, et talukohtade hind väga kallis olla ja ika veel kallimaks minna, kes seal päriskohta jõuda osta. See võib tõsi olla, aga kellelgi ei ole sundimist, et tema kohta peab ostma. Sinna juure tuleb, et kohtade hind igal pool ühesugune ei ole, vaid enamist seda mõõda üks maatük maksetakse, kuda ta parem ehk halvem näitab. Kui teie pool 180 ja 200 rubla taalri eest maksetakse, seisab meie ümber taalri hind 100 ja 120 rubla. Maad on siin kül enamist kerged, liivased ja mägised, siiski kui ostjal raha taskus ja oidu küllate peas on, võib ta odavamalt ostetud kohta aega mõõda hoole kandmise ja töö läbi nii kaugelt parandada, et tema — kui talukoht korrale oli seatud — palju paremat renti oma kapitalist saab kui seal, kus kallilt ostetud koha allika sooned kõik juba vet annavad, nõnda et hiljemine kustkilt poolt enam lisa ei või tulla. — Igamees, kes endale päris kohta tahab osta, peab esiteks rehkendama, ja se ei ole siin kogunist raske. Võttame õpuse märgiks ühe koha, kellel 20 taalrid maad oleks, koha rent aastas teeks 7 ehk 8 rubla taalri pealt 140 ehk 160 rubla aastas; omanik küsiks nüüd koha eest 150 rubla taalri eest, se teeks 3000 rubla, aasta intressid 5 protsenti teeksid 150 rubla, aga maatüki omanik peab 6 protsenti arvama, se teeks 180 rubla, ja seda viisi oleks ostmine kallim kui rentimine. Peaks koht sedaviisi näitama, et seal veel allikaid varjul seisab, mis tuleval aeal välja kaevatakse ja veeandjaks sünniks teha, siis ei mõtleks ma pikemalt, vaid maksaksin küsitut hinda, sest et päris pesa ika parem on, kui renditut paik, kust mind välja aetakse, kui kontrahti aeg täis saab ja teine suuremat hinda pakuks. Aga kui mina selle vasta ühe lahja koha 100 ehk 120 rubla taalri eest makstes ostan, sealt esimesel ja teisel aastal rohkem ei saa kui 4 protsenti, aeg aealt kohta nii kaugale korrale toimetan, et ta mulle 8 ja 10 protsenti aastas sisse saab kandma, siis oleksin ma väga mõistmata loom olema, kui niisugust kohta ostmata jätaksin. — Selle asja poolt on meie rahval praegu väga lapseliku meelemõistust, sellepärast olen

ma nõu pidanud igal pool, niihästi suusõna kui kirja läbi neile seletust anda, et ühe raisku läinud talukoha ostmine, mis odavalt müüakse, palju kasulikum on, kui niisuguse koha kaup, kust hiljemine rohkemat sissetulikut ei tohita loota kui praegust. Juba tänavuses ja tuleva aastases Kalendris on sest asjast räägitud ja kui Jumal elupäivi ja tervist pikendab, loodan sedaviisi edasi minna, sest et Kalender meie maal ainuke raamatukene on, mis kõige laiemalt rahva kätte ulatab. Juhtuks nüüd õnnelt et 25 lugeja hulgast üks asjast aru saaks, siis võiks niisugusest külvist aega mööda ika leikust oodata. Sügavama ja täielikuma õpetust selle asja poolt anda ei kõlba veel, kus suurem osa tuimuses elab, aga jutu viisil üht ja teist kui kogemata juhtumisel rääkida, võib omal kohal kaa mõnda silma vaatamisele juhatada. Kes meile ika ja ika etteräägivad, et meie valla ja kihelkonna koolidel muud midagi tarvis ei pea olema kui üksnes kristliku põhjust, se on: usu tundmist, piibli lugemist, kiriku laulu ja nende kohalist, neil on rahva tulu üks kõrvaline asi ja eneste kasu kõige ülem, sest mida vagam üks lammas seda parem teda niita. Ristiusk võib vaimu selitusega väga häästi edasi minna, ja mida selgemaks meie vaimusilmad lähavad, seda elavamaks saab ristiusk meie tegudest välja paistma. Ehk, mis se aitab, kui kirikud pühapäeval tungis täis seisavad ja elus sest palju midagi nähtavale ei tuleks. Lasgem sellepärast koolilapsi kõik ilmliku asjade tundmist nii palju kui ial võimalik õpida, ei se neile kuskil kahju ei või teha. — Mõne nädala eest läksin pühapäeval luusides ühest kooli maeast mööda, kuulin kena laste laulu, astusin sisse js tegin, kui laul oli lõpetatud koolmeistriga jutu, kes üks alles noormees oli. Seal kuulin tema suust, kuda ta tahtnud lastele kaa natuke geograhvია õpetust anda aga kiriku õpetaja olla seda temale kogunist ärakeelanud. — Se tükike näitab kõige paremine, kuda lugu meie koolidega seisab. Aga kui rahvas sam sammult natuke kaugemale jõuab ja suurem hulk sest pisut aru saab, mis laste koolitamine tähendab: siis saavad niisugused õpetuse vastanikud kui libled tuulde minema. Esiteks peame endale selgeks tegema, mis meie ta h a m e, siis tuleb iseenesest tahtmise täitmine. Niikaua kui kooliasjad praeguse vallitsuse al seisavad ja uus Aleksandri kool sellesama seaduse alla peab pandama: jäägu tema paremine sündimata.

Võtke, armas koolmeister, ülemal antud tähendused nii lahkelt vasta, kui nemad lahkest südamest olid sündinud, ja uskuge, et midagi mul ligemal ei seisa kui Eesti rahva tõsine õn, mis neile enne osaks ei või tulla, kui nemad vaimu pimeduse kammitsast lahti peasevad. Kui mulle kaa edespidi aeg

aealt sõnumid tahate anda, saan ma neid igakord rõõmuga vasta võtma ehk ma kül lubada ei tohi, kas teie kaa iga kirja peale vastust saate, sest et aeg ja laialised kirjavaheldamised arvast seda mahti annavad. Mida vanemaks ma lähän seda nooremaks läheb mul lootus: Et Eesti päikese tõusmine enam kaugel ei või olla!

Jumalaga jätes soovib teile tervist ja lahkset elu

Kreutzvald.

Võrulinnas sel 18. Septbr. 1866.

Käte saanud 15. Okt. 1866¹⁾.

(Järg tuleb.)

Eesti kirjakeele ajaloost.

H. Prants.

Ajalugu armastab kordumist niihästi suurtes kui väikestes asjades, sest oleviku olud ja nähtused juurduvad minevikus. Nõnda on lugu ka Eesti kirjaviisi ja kirjakeele küsimusega. Meie noorel „Kirjanduse Seltsil“ on üheks ta tähtsamaks ülesandeks Eesti kirjaviisi ühendamine, selles olevate lõhede lõpetamine, ning selle töö on ta ka kohe käsile võtnud. Aga otse seesama lugu oli ka tema eelkäijal, Eesti Kirjameeste Seltsil, kui see nüüd 36 aasta eest elule asus. Siis oli kirjaviiside vahe selleaegse „vanna“ ja „ue“ (meie praeguse) kirjaviisi vahel veel hoopis suurem, kui kõik praegused kirjaviiside vahed kokku, sest see ilmus ju pea igas sõnas. Aga selle otsustamine oli siis kergem, sest hõlbus oli aru saada, et õigus meie pool oli; vana eestseisjad toetasivad end ainult senise traditsiooni ja harjumise peale, mis muidugi uue kirjaviisi õiguse vastu ei suutnud kesta. Nii siis võidi ju Kirjameeste Seltsi teisel koosolekul 30. juunil 1872 ilma vaidlusteta ära otsustada, et selts uut kirjaviisi tarvitama hakkab. Ning see otsus sai lühikese ajaga pea terves Eesti kirjanduses maksuma.

Aga otse selsamal koosolekul tehti teinegi otsus, mis mitte niisugust ühemeelset vastuvõtmist ei leidnud, vaid palju enam Eesti kirjaviisisse uue lõhe ja vahe tekitas, mis seitsaadik edasi on kestnud ning väga suurteks vaidlusteks asja andnud. See otsus ütles, et „kahehäälelise, aga ühesilbilise „ea“ asemel tuleb edaspidi kirjakeeles „ää“ kirjutada.“ Põhjenduseks öeldi,

¹⁾ Tähendus kirja all, arvatavasti Adamsoni poolt.

Toim.

et „hää“ „ea“ on murdmise läbi pikast häälest „ää“ saanud. Et meie kirjakeel kõik teised pikad hääled selgesti muutmata kirjutab, siis peame ka ea asemel ää kirjutama, see on selge ja täieline. Peale selle tuleb tähendada, et täiesti pooled eestlased ka tõesti nõnda räägivad, meie kõige vanemad kirjad ka nii kirjutavad, nimelt ka Hornung, ning et Soomes, kus rahvakeeles ka „ää“ osalt murtult kõlab, kirjakeeles ainult puhas „ää“ on.“ Siis tähendati veel, et Viedemann ja Ahrens selle kirjaviisile peri olla. Ning nii „tegi selts otsuseks, edaspidi „ea“ asemel „ää“ kirjutada.“

Selle otsuse tegemiseks mõjus õieti suurelt üks sündmus ligi, mida siin otsekohe pole nimetatud, küll aga ütelusega, et pooled eestlased „ää“ räägivad, selle peale tähendatud: Tartu kirjakeel ühines sel ajal Tallinna keelega, nii et Eestis ühine kirjakeel maksma sai, kuid ta tõi siis enesega oma iseloomulise tundemärgi, „ää“ hääliku ühiskeelesse kaasa. Selles asjaolus ep juurdub kõik see pikaline ja vaevaline võitlus „ää“ ja „ea“ vahel, mis aastakümned on kestnud ja küll edasigi kestab. See vastolu algas juba siis, kui Eesti keeles kahjuks kahesugune kirjakeel tekkis, see on, kohe Eesti kirjanduse algusel 300 aasta eest. Nüüdse seisukorra selgituseks on sünnis seda asjalugu ligemalt tähele panna.

Eesti keele kahe peamurde, Tartu ja Tallinna oma, vahe oli küll kahtlemata juba siis olemas, kui meie rahva esivanemad siia maale asusivad. Kuna Tartu murre Ühis-Soome keelele ligem on ning selles hoopis rohkem sõnu leidub, mis nüüdse Soome keelega kokku käivad, kui Tallinna murdes, siis on küll arvata, et Tartu murde kõnelejad kauemini Ühis-Soome keelega ühenduses on olnud ning alles hiljemini siia asunud. Kuid teiselt poolt on ka see küll kahtlemata, et murrete vahe vanemal ajal vähem oli kui nüüd, ning alles aastasadade jooksul laienenud on, kuna kummagi murde kõnelejad ainult oma vahel läbi käisivad ega üksteisega palju kokku ei puutunud, sest pikal orjaajal oli ju meie rahvas täitsa oma kodukolde külge seotud; peatselt iga vald (ehk mõisa piirkond), kindlalt aga iga kihelkond, elas üsna oma ise-elu; inimesed ei saanud oma kodukoha piiridest väljagi, ning nii kujunes ka nende keel enam ehk vähem iseäralikuks külakeeleks. Selle asjaolu tagajärjeks oli siis muidugi ka Tartu ja Tallinna murde vahe kasvamine.

Kui laialt vanemal ajal Tartu murret on kõneldud, ei või umbeski arvata, kuna selle kohta endisest ajast pisemaidki kindlaid teateid ei ole. Saksa ajaloo kirjutajad teevad ju üldse meie rahva sisemise oluga vähe tegu; keele vahiest pole

nad midagi lausunud, kuna see varemalt ka ju vähene oli. Muidugi oli enamus küll algusest peale Tallinna murdel. Kuid see tohiks küll ka kindel olla, et Tartu keelt vanemal ajal väga palju laiemalt kõneldi kui nüüd. Sest terve lõunapoolse Viljandimaa ja osalt ka Pärnumaa (Saarde kihelkonnani) rahva keel kannab veel tänini õige rohkesti Tartu keele laadi ning ka Tartust põhjapool on endisel ajal küll suurelt osalt Tartu murre valitsemas olnud, millest nii mõndagi märki leidub. Tartu linnas oli ju enne Tartu murre täitsa isand — kirikutes valitses täiesti Tartu keel, Tartu surnuaia värv kannab tänini Tartu keele pealkirja, niisama Doome kraavis olev mälestussammas endistel aegadel Tartusse maetud surnute luude hingusepaigal, Tartu põhjapool. Tallinna poolset küljel olev peauulits sai omale Tartukeeli Koolitäre uulitsa nime. Ka leidub põhjapoolsel Tartumaal praeguse põlveni veel rohkesti Tartukeeli aineid: seal kõneldakse Tartu moel „nõvva, kavva“ jne. ning on ka täis Tartukeeli sõnad tarvitusel, näit. „õhv“ (Tallinna murdes nullikas¹⁾). Siis on aga ka hoopis eemal nüüdsest Tartukeele piirkonnast kohanimedes tugevaid tundemärkisid, et seal ennevanasti Tartu keelt kõneldi (näit. Kõo ja selle vallad, Susi, Pedaku jne. talud). Muidugi on küll vaevalt võimalik selgeks teha, kui palju need nimetused otse Tartu keele omad, palju ühine keelevara, millest aga Tallinna murre hiljem lahkunud. Niisama ei tohi kindlalt öelda, mida moodi murret vanasti Viljandi ja Põhja-Tartumaal kõneldi. Arvata-vasti olivad need juba siis vahe- ehk segimurded, Tallinna keelele ligemal kui täis Tartu keel, ning nii on arusaadav, et seal pärastpoole, nimelt kiriku- ja koolikeele ning kirjanduse kaudu, Tallinna keel ikka enam maksma sai, sealne rahvakeel jäi hoopis hõlpsamalt Tallinna keelele alla, kui see Tartu keele päris kodumaal sündida võis. Et Tartu murdeliste arv hiljemal ajal nii suurelt kahanenud, on küll vähemalt osalt Tartumaa kurva seisukorra tagajärg, millesse see 16. ja 17. aastasajal sattus, kus temale sel ajal tugevaks paisuva ja oma võimu laienemist püüdva Vene riigi naabus nii palju viletsust saatis. 16. aastasaja teisel poolel oli Tartumaa tervelt veerandsada aastat, 17. aastasaja keskel neli aastat ja 18. aastasaja algul kümmekond aastaid kaugelt rohkem ja karedamalt vaenuvägede tallata, kui keegi muu eestlaste maaosa. Kudaviisi seal siis talitati, seda kujutab õieti elavalt ühe sõjaväe-ülema aruanne (rapport) oma valitsejale, milles öeldakse, et „maal enam kuke-laulu ega koera haukumist ei kuule.“ Peale nende otsatute

1) Vaata Metsanurga jutustust „Vahesaare Villem,“ Virulases ilmunud, tuleb ka eraraamatus.

hulkade, keda siin siis mõök surmas ehk kes ise sõja jalus nälja jne. läbi otsa saivad, veeti ju rahvast päris parvede kaupa vangidena välja ja müüdi turgudel naeru hinna eest (Ustrjalovi teatel tema „Peeter Suure ajaloo“ müüdnud „tshuhnasid“ 10 kuni 12 kopikat tükk, lapsi ühe kopika eest). Sel viisil pidi ju maa rahvast päris lagedaks saama. Kui siis vaenu-aja raugemisel jälle tühjale maale inimesi asutama hakati, toodi neid muidugi osalt sealt kohtadelt, kus mõök vähem laastanud ja rahvast paksemalt oli alles jäänud. Ja nõnda viisi valgus küll põhja- ja läänepoolselt Eestimaalt rahvast tühjaksaanud Tartumaa poole ja täitsivad selle jälle rahvaga. Kuid uued tulijad tõivad muidugi ka oma keele ligi ja kitsendasivad nii Tartu murde piirkonda.

Sellesarnases arvamises oli nimelt kindlasti J. Jung, kes 1879. a. „Sakalas“ selle kohta mitmeid näitusi tõi, kua vanast Sakalamaast õige suur osa L ä t i m a a k s on muutunud, kuna seal eestlased sõdade mõjul otsa saivad ja siis lätlased nende asemele elama asusivad. Sest Sakalamaa vanade Eesti kantside O v e l e ja P u r k e arvatavad asemed leiduvad nüüd kaugel Lätimaal. Siin on aga küll elanikkude rahvuse muutmise veel vanemal ajal sündinud, nimelt ju sakslaste siia-tulekul, Eesti sõdade mõjul.

Et Tartu keele kõnelejaid veel 300 aasta eest hoopis rohkem pidi olema kui nüüd, selle poolt kõneleb mõjuvalt see nähtus, et Eesti kirjanduse rajamisel m õ l e m a s murdes raamatuid muretsema hakati. Oleks Tartu keele piirkond siis nii kitsas olnud kui nüüd, ei oleks seda vist tehtud. Asjata oli see küll ka siis, sest oleks juba seekord meil ühine kirjakeel tarvitusele võetud, oleks murrete vahe iseenesest vähenema hakanud, kuna see kahekujulise kirjanduse mõjul muidugi veel laienes. Aga juba siis oli teatav vastolu Liivi- ja Tallinnamaa vahel olemas ning nii ei saadud ka kirjakeele asjus sugugi ühisele alusele. Isegi Piibli tõlkimises ei sündinud Liivi- ja Tallinnamaa õpetajad sugugi kokku ja tagajärjeks oli, et m õ l e m a t e s s e murretesse Piiblit muretsema hakati. Kuid Tartu mehed olivad usinamad ning saivad oma tööga ennem hakkama. Juba 1686. a. ilmus tartukeelne „Vastne Testament“ trükis. Tõlkija oli usin Adrian Virginus, kes selle järele ka täie Piibli tõlkimise tööle asus. Ettevõtet segas aga pea pealetulev Põhja sõda, mis ka Tallinna keele Piibli valminemist takistas, nii et seal uus Testament alles 1715. a. ja Pijbel 1739 ilmuda sai.

Kuna nii Pühakiri Tartu murdesse e n n e sai kui Tallinna murdesse, on tartukeelsel kirjandusel nagu vanema venna õigus. Ja kui kõige vanemaks Eesti keele trükitud raamatuks

arvatud „Witte Katekismus“ tõesti ilmunud on (nagu öeldakse, 1553 Lübekis), siis oli küll ka seegi tartukeelne, nagu kõik vanemad Tartus trükitud raamatud. Mis aga kindlalt teada, on see, et evangeliumid ja epistlid Tartu keeles otse selsamal (1632) aastal trükis ilmusivad, kui Tallinna keeleski, nii et selles asjas mõlemakeelsed kirjandused ühevanused on. Ja ka oma grammatika sai Tartu murre Gutsloffi käest kohe selle järele, kui Stahl selle Tallinna murdel muretses. Tähelepandav on seegi, et Rossihniuse kirjutatud Tartu keeli kirjades Eesti keel parem ja õigem on, kui Stahli toimetatud tallinna-keelsetes raamatutes (Vigased olivad mõlemad muidugi küllalt).

Aga selle edevuse eest, mis vähem Tartu murre sellega avaldas, et ta mõnes asjas suuremast vennast ette tikkus, pidi ta kallist hinda maksma: ta jäi peagi teisest maha ja taganes viimati lõpulikult noorema eest. Väga suur tähtsus oli sellel sündmusel, et täis Piibel üksi Tallinna keeles ilmus, Tartu keeles aga mitte, kuigi seda nii mõnda korda veel mõeldi ja katsutigi¹⁾. Oli seni veel kahevahel oldud, kumb murre Eestis suurema mõju kätte saab, siis otsustab Piibli ilmumine juba 170 aasta eest selle küsimuse lõpulikult Tallinna keele kasuks. Et Piiblit ainult Tallinna murdes lugeda võis, pidi ka Tartumaa rahvas Piibli lugemisel end selle murdega tutvutama ning see valmistas seal üleüldse Tallinna murde vastuvõtmisele tugevalt teed. Visalt läks see küll. Sest ainult Piibli lugejad suutsivad Tallinna murret vähegi omandada. Suuremale rahvahulgale jäi see ikka täitsa võõraks. Veel mõnekümne aasta eest pidivad need, kes Tallinna-keelses kirjanduses midagi ette lugesivad (olgu Piiblit, muid vaimulikka ehk ka ilmalikka raamatuid või ajalehti), seda enne mõttes rahvakeele ümber panema ning siis kuuldavalt lugema. Osalt tehtakse seda veel praegugi.

Aga tervel 18. ja osalt ka veel 19. aastasajal ei olnudki ka veel tartlastel kuigi palju põhjust Tallinna keelt tundma õppida, sest selles leiduv kirjavara ei olnud siis ju Tartu murde omast palju „suurem ühtegi“. Ainult Piibel oli selle suurem väärtus; muidu aga olivad Tartu murdes needsamad raamatud kui Tallinna murdeski. Peale „Vastse Testamendi“, mida mitu korda uuesti trükiti, oli temal ka oma lauluraamat otse Testamendiga ühel ajal ilmunud ja isegi jutluseraamat. Viimase muretses Nõo õpetaja praost Sczibalski (selle eeskõne on kirjutatud: „Ney keriko man 1779“ ja kõne lõpul seisab: „Ney

1) 1788. a. peeti nõuu Tartu ja Tallinna murdelistele ühist Piiblit välja anda, kuid see tunti võimata olevat.

kerikessänd“). Nii hästi Tartu keeli laulu- kui jutluseraamatud on mõnelt poolt Tallinna omadest paremaks kiidetud. Muidugi leidusivad ka mõned teised vähemad vaimulikud kirjad, (katekismus, evangeliiumid, palveraamatud ja muud säärased) mõlemates murretes.

Ilmalikku kirjandust ei olnud aga sel ajal veel kummagil murdel niihästi kui olemaski. Ainult kalendrid hakkasivad pea peale põhjasõda ilmuma ning needki mõlemas murdes. Peale kalendrite ilmus Tallinna murdes küll ka pisut muudki, nagu „Hanso ja Mardi jutt“ ja „Kõnnelemised“ Gutsleffi grammatika lisana. Tartu murdes ei ole sarnastest teada, selle vastu aga on temal sellest ajast midagi, mida Tallinna murdes mitte ei ole: esimene Eesti keeli algupäraline kunstluuletus. See on tuttav „Tarto liina ikkolaul“, Puhja köstri Käsü Hansu luuletatud, arvata Tartu hävituse järgi 1708. Laul on nii sisu kui koore poolest puudulik küll, nagu katseasi kunagi, aga oma jagu mõnu on temal ometi; nimelt on tähelepandav, et luuletaja selles paiguti ka Eesti keele loomukohast täheriimi püüab tarvitada. Näituseks:

„Imandä ikki akente pääl
Padja' palli pööningil“, ja:
„Et Roots'i pallav pääle paist“.

Tallinna murdes olivad küll ka mõned eesti-keelsed pulmalaulud olemas, ju 17. aastasajal, aga nende sepitsejad olivad võõrad ja sellepärast jääb „esimese Eesti sugu kirjamehe“ auu küll Käsü Hansu päralt¹⁾.

Kui siis 18. aastasaja lõpupoolel tallinna-murdeline kirjandus enam hoogu hakkas võtma, kuna selles tublid mehed: Arvelius, Wilmann, Luce jne. tegevusele astusivad, katsus ka tartu-keelne kirjandus suurema vennaga jõudumööda sammu pidada. Selleski tekkis nüüd ilmaliku kirjanduse osa. Iseäranis tähtjas on Vastseliina õpetaja G. Marpurgi kirjutatud: „Väikenne õpetuse nink luggemise Rammat“, mis 1805 ilmus. See on mõndapidi õige iseäraline kirjatöö, kuna selles, nii väike kui ta ongi, pea kõiki teaduseharusid puudutatakse ning igast ühest lugejale mõnda tilka osaks anda püütakse; naljaviisil öelda, on ta päris üleüldine „teaduste raamat.“ Õpetust antakse selles katehetika kujus, küsimiste ja kostmiste varal,

1) Siin kohal on sünnis tähendada, et Eesti Üliõpilaste Albumis II lhk. 203 avaldatud lautust Käsü Hansu õigekirjutuse kohta vist pehmendada tuleks. Meie ei tea ju sugugi, kuda laulutegija ise seda laulu on kirjutanud. Tartu Jaani kirikuraamatus olev kirjutus on küll mõne ärakirja, ehk vast veel kellegi etteütlemise järele kirjutatud, sellel kujul, kuidas kirjutaja õigeks arvas. Ja see painutas seda võõra liistu peale.

nagu „se hä koolmeistre Andre ommi kolilatsi opet.“ Raamatu õpeviisi kohta avaldas R. Kallas oma „Mõistlikus rehken-dajas“ rohkelt kiitust. — Raamatus leiame siis lühikesi teateid ka maadeteadusest ja ajaloost, mida sel ajal kusagil teises Eesti raamatus ei ole. Raamatu (saksakeelses) eeskõnes on öeldud, et nõuu olnud sellele ka Europa kaarti ligi anda, kuid pole saadud: anti siis põllutöö-teadusline õpetus mergli mulla täht-susest ja tarvitusest.

Mis meile sellest raamatust haridusajaloolikult väga huvi-tavalt tunneb, on seal leiduv rehken-damise õpetus, milles öel-dakse, et: „Meie maal om kattesuggune rahha käümän, Venne rahha ja Albertuse rahha.“ Ning nii õpetatakse siis rahalist arvamist mõlemate raha-arvude järele. Albertuse rahaga arva-mine aga nõuab hoopis rohkem harjutamist, kuna selle „Taal-rite, värdingite ja Tibbode“ vahekord palju keerulisem oli, kui Vene rubladel ja kopikutel. Sellest raamatust saame siis teada, et alles saja aasta eest meie maal, nimelt „Rijan ja Lättima sissen“, koguni isesugune raha tarvitusel on olnud.

Sellsamal ajal ilmus Tartu keeles teinegi teaduslise sisuga raamat, mille toimetaja Põlva õpetaja Oldekop oli. Kuna esimene raamat koolilaste jaoks oli määratud, püüdis teine täisealiste silmaringi laiendada ning tõi selleks mitmelt teaduse-väljalt kirjeldusi, nimelt ka täheteadusest. Meie aja kohta kuul-dub see väga iseäralikult, et selles raamatus arvamist avaldati, sabaga-tähtede peal asuvat vast niisugused olevused, keda Jumal mõnda karistust kandma on pannud, nii et nad seal vahel päikese ligidal olles kanget kuuma, vahel jälle päikesest põhjata kaugusel viibides kibedat külma peavad kannatama.

Kuna aga nüüd Tartu keel oma raamatute rohkuse ja ka tähtsuse poolest küll enam Tallinna keele vastu ei saanud, läks ta ometi ühes tükis sellest jällegi ette. Kõige esimene Eesti keeli ajaleht „Tarto-Ma rahva Näddali leht“, mis 1806 ilmus, oli tartu-keelne. Toimetajad olivad eelnimetatud Olde-kop ja Kanepi õpetaja von Roth. Küll oli leheke üliväike, nüüdsete kiriku-laululehtede laadi, ja ta sisust ei saa ka suurt kiidelda, aga oma aja kohane oli ta vististi. Arvatavasti oli lehel ka omajagu lugejaid, kuna ta ka politika-sõnumeidki tõi, mis sellekordsete sõdade ajal inimesi huvitasivad. Küllap seda ka Tallinna keele rahvaski luges. Leht lõppes küll sellesama aasta sügisel (42. numbri ilmumise järele), kuid ta ots ei tul-nud harilikul „majanduslisel põhjusel“, vaid ta suri ajalehtedele tuttavat „õnnetut surma.“

See esimene ajalehe-katse jäigi aga Tartu keeles ka viimaseks. Poolteist aasta kümmend pärast seda asutas tuttav O. V. Masing jälle „Ma rahva Näddala lehe“, kuid

see oli juba Tallinna-keelne ning seda loeti nüüd ka Tartumaal, millega Tallinna keel seal enam tuttavaks hakkas saama. Ka mitmed muud Masingi kirjad: „Pühha päeva vahhelugemised“, „Risti ussu õppetus“, „Piibli luggud“ jne. leidsivad Tartumaalgi omale teed. O. V. Masing alles andiski oma kirjadega Eesti kirjanduses Tallinna keelele täielise ülekaalu. nii et tartu-keelne kirjandus sellest saadik ikka enam varju ja taha jäi.

Aga omajagu eluvõimu avaldas ta ikka edaspidigi veel. Ilmusivad kaks jagu „Juttustamise armsille latsile“, milles peale muu ka õige huvitavaid maadeteaduslisi kirjeldusi leidsid: Jamaika saarelt Kesk-Amerikas, Gröönimaalt ja reisist Atlandi merel (mis sell ajal alles tervet kaks kuud kestis). Aastal 1837 asunud „Õpetatud Eesti Selts“ püüdis oma „esimeses armastuses“ ka Eesti kirjanduse kosutamiseks midagi teha ja asutas selleks „Tarto ja Võro Ma rahva Kalendri“, mis aastat 35 ilmus, enamasti Tartu keeles. Vahel sekka anti küll ka Tallinna keelele maad, kuid nähtavasti oli tartu-keelne lugejate-ring ikka nii suur, et selle soovisid tähele pannes jälle Tartu keel valitsema pandi. Nendes kalendrites pakuti nüüd mõndagi tublit ja tulusat lugemist, nimelt ka maadeteadusest ja ajaloost. 1839. a. kalender tõi õige huvitava kirjelduse Eestimaa ajaloost. 1845 a. kalendris leidub lühike Europa maadeteadusline kirjeldus. Selle juures torkas muidugi tihti teatav siht liiaks silma; nimelt öeldi: „Saksama see kallis ma“ olema, „kust kik ne hä asja tulleva.“ Ilmus aga ka õige mitmesuguseid muid raamatuid, nimelt ka karskuse sisulisi kirjasid hakati selle liikumise algusel Tartu keeleski toimetama. Ja vaimulik kirjandus elas alles õige priskelt edasi. Nimelt avaldas Johan Schwelle terve tosina raamatukesi, enamasti vaimuliku sisuga, kuid mõnedki olivad ka jutu laadi, nagu üks „Eenküju raamatukene.“

Mida enam aga aeg edasi jõudis, seda enam selgus muidugi, et Tartu keel Tallinna keele alla peab jääma ning tartu-keelne kirjandus närtsima. Sest tugevama venna võistlus oli õige kõva. Väikene tartu-keelne rahvakogu ei suutnud kudagi omale suuremat kirjavara nõutada, vaid pidi seda vastu võtma, mis Tallinna keeles sigis. Nimelt Kreutzvaldi ja Jannseni kirjad saivad peagi ka Tartumaa rahvale lugemise varaks; Jannseni „Siioni kannel“ oli tartlastelegi „teiseks lauluraamatuks.“ Ning kui siis 1857. a. Eesti keeles jälle ajalehed käima hakkasivad ning ka Tartus ilmuv „Tallorahva Postimees“ Tallinna keelt kõnelema asus, oli tartu-keelsele kirjandusele küll surmaotsus kuulutatud. Sest ajalehete mõjul, mida muidugi ka Tartumaa luges, sai Tallinna keel seal

enam ja enam tuttavaks ning nii võidi ka iga muud kirjandust selles keeles vastu võtta.

Selle juure tuli teinegi nähtus, mis otse sellamal ajal (viimase aastasaja keskel) oma mõju avaldama hakkas. Nagu eespool tähendatud, olivad eestlased orjaajal oma vallapiiridesse nagu ära eraldatud, muu maailmaga kokkupuutumisest üsna eemale hoitud. Selle mõjul ei osatud muud keelt kui oma kodu-murrakut. Ainus kokkupuutumine oli orjaajal vooriskäimine Riiga, Pärnu, Tallinna või Narva. Kuid vooriskäijad satuvad siis kaugemale minnes nagu umbkeelse rahva sekka ning kirusivad koju tulles, et kuigi Tallinna ja Pärnu pool ka „maarahvas“ öeldakse elama, sealne „maakeel“ päris solk olla, millest keegi õige maa-inimene aru ei saa.

Rahva priisklaskmisega muutus aga asjaolu, kuigi alles aegamööda. Rahvas hakkas rohkem läbi käima, osalt ka teise kohta elama asuma¹⁾, sattus nii teise-keelsetega enam kokkupuutumisesse ja õppis siis ka võõrast murrakut enam mõistma. See mõjus suurelt keelemurrete ühinemiseks.

Aga nagu seda tihti nähtakse, et tuli alles kustumise eel õige heledale leegile lööb ja päike enne loojaminekut hästi soojalt paistab, nii oli lugu ka tartu-keelse kirjandusega. Alles siis, kui selle ilmalik osa ju nähtavalt lõpule ligines, tuli temale veel lühike, aga ilus öitse-aeg. Tartu-keelsesse kirjandusesse ilmus tegelane, nagu seda selles enne veel ei olnud, ega pärast tulnud: kirjamees „Jumala armust.“ See oli J. Hurt. Esimene ja ühtlasi ka viimne täitsa rahva oma poeg²⁾ Tartu keele kirjaõllul. Tema laulis siis sellel tegevuse väljal „luige laulu“ ning jättis nii Tartu keeli ilmuvale kirjandusele veel õige kauni mälestuse. Hurti kõige suurem kirjatöö Tartu murdes on tema „Liivimaa talurahva seaduse“ tõlge, mis üleüldse kõige suurema-kogulisem tartu-keelne raamat on. See ep andiski Tartu keeli kirjandusele tükiks ajaks veel nagu selgroogu.

Otsekohele mõjus aga Hurt rahva peale rohkem oma kirjutustega, mida ta eelnimetatud „Tartu maarahva kalendris“ avaldas. Selle toimetamise usaldas „Õpetatud Eesti Selts“ 1864. a. J. Hurti kätte ning noor kirjamees andis sellele siis ka sisu, et väärt oli. Hurti toimetuse aeg kalendri juures ei kestnud kümnet aastatki, aga mis ta kõik selle aja jooksul

1) Esimene tähelepandav rahva segamine meie maal oli viimase aastasaja teise poole algul n. n. „mulkide“ tulek Tartumaale, mis ühevahe õige tähelepandavaks nähtuseks oli. Sellele „invasionile“ vastas aga pea Tartumaa oma poegade väljasaatmisega Põhja-Tallinnamaale. Õieti huvitav on nüüd Tallinnaski nii rohkesti Tartu värvi kandvaid nimesid tabada.

2) Maasingid olivad küll sugu poolest eestlased, aga ju saksastatud.

seal avaldada suutis, seda on palju. Ta võttis oma tööde aineid väga mitmelt väljalt: Kirjutas kontserdi mõjust ja tähtsusest, seletas Eesti keeli piibli tõlkimise lugu, andis terve inimese kehaehituse (anatomia) õpetuse, kirjeldas terve kõige maailma meresid, teisel korral jälle Moskva linna, kujutas huvitavaid teekäimisi enne ja nüüd jne. Vahel sekka jagati ka põlutöö-õpetusi ning vesteti lõbusaid lugusid. Ka vanavara korjamisele äratas Hurt rahvast ju oma kalendrites. Nende kaudu äratas ta Tartu- ja Võrumaal rahva teaduse isu ja kirjanduse-armastust aimamata suurel määral.

Eesti muinasjutud.

J. Jõgever.

VI. Majas.

Üleüldise pealkirja all „Eesti muinasjutud“ ilmus möödä-läinud aastal 5 peatükki, mille sisuks niisugused muinasjutud ja muinaslood olivad, kus inimene enamiste ainult pealtvaataja osa mängib, mõnikord ka jututegelaste poolt kannatama peab, ehk nendelt abi saab, ise aga jututegelaste peale ei mõju. Seal olivad „elaja jutud“, siis isikutena kujutatud looduse väed ja jõuud õhuruumis, metsas, vetes ja maa sees. Need isikutena kujutatud looduse väed ja avaldused ilmuvad jumalate ja haldijate kujul. — Teistsugusemad on jutud ja lood, mida nüüd läbivaatamise alla tahame võtta. Siin seisab esimeses reas inimese mõju. Sellekohased jutud ja lood jaotame nelja liiki: 1) Maja vaimud, 2) nõidus ja nõiad, 3) inimene pärast surma ja 4) paganausu jumalateenistus.

Juttudest, mille tegevuse koht inimese eluase ja kodu-ümbrus, on üks osa veel puhtad looduse jutud. Nendes juttudes tulevad veel needsamad personifitseeritud looduse väed, haldijad, ette, nagu eeloleva liigi juttudes, kuna teine osa juba puhtad nõia jutud on. Meie jaotame sellepärast kõik jutud, mille tegevuse koht inimese kodu ja koduümbrus on, kahte alaosasse.¹⁾

A. Maja kaitsevaimud.

1. Ahjualune. Üks mõisniku proua läks oma toadrukuga jalutama ja nägi laia kärnkonna üle tee ronivat.

1) Lugejate poolt avaldatud soovidel lasen ma alamal seletuste asemel rohkem juttusid endid kõneleda.

„Löö see raibe surnuks!“ kisendas proua, aga toatüdruk hal-
lastas konna peale, tõstis ta tasakesti ülesse ja pani tee kõrva
pöösasse. Ei läinud nädalat aega, seal tuli ühel õhtul üks
väike mehikene toaneitsi juure ja palus teda oma lapsele vaderiks.
Neitsi seisis vastu ja ütles, et tema leivavanemad temale mitte
nõnda palju aega ei andvat, aga mehikene palus veel haleda-
mine, kuni neitsi süda pehmeks löi ja ta ometigi, kui mitte
muidu, siis sala minna lubas. — „Aga kus sina siis elad,
väike mees, ütle mulle kodu ja juhata teed!“ — „See on,
kulda neitsi, väga kerge; mina elan sinu kõõgi trepi all maa
sees, ehk alumises maailmas. Mina ise tahan sind varule
parajal ajal kutsuda; kui sina siis vastu paned, käib sinu käsi
halvasti.“ Tuleval neljapäeva õhtul tuli väike mees neitsi juure
ja talutas teda suurt treppi mööda alumise maailma suure ilu-
sasse küünlatest valgustatud palju kambritega majasse. Võõraid
oli kõik toad täis ja varsti kutsuti neid söömalauale, kus meie
toaneitsile kõige armsam koht istumiseks anti. Kui ta sugu
oma ümber oli vaadanud, puutusivad tema silmad lae alla,
kus ühe juukse karva küljes tema pea kohal terav mõök rippus.
Tüdruk tahtis ära põgeneda, aga peremees käskis teda rahu-
likult istuda ja laskis oma orjad möõga ära võtta. Lapse ema
aga ütles: „Nõnda kui sinu pea peal surm sind juukse karva
otsas ähvardas, nõnda peene kütke küljes rippus ka minu elu,
kui proua mind käskis surnuks lüüa, sest mina olin see kärn-
konn. Sinule olen mina palju tänu võlgu.“ Peale söõgi ja
ristimise saatis väike peremees toatüdruku lahkeste ära, käskis
minnes põlle üleval hoida ja viskas kühvli täie mulda põlle
sisse. Tüdruk ei tahtnud mulda kanda ja raputas maha, pere-
mees aga vaatas nukra näoga tema otsa ja ütles: „Ära põlga
väikest andi, see tuleb heast südamest“; korjas siis mulla
ülesse ja raputas jälle neitsi rüppe, kes teda oma tuppa kandis
ja sāngi päitse otsa nurka maha viskas. Teisel hommikul
leidis tema aga nurgast suure huniku kuld- ja hõberaha. Väike
mees tuli teda nüüd veel mõnda korda vaatama ja palus vii-
maks tüdrukut nõnda hea olla ja iga hommiku korteri rõõska
piima kõõgi trepi alla kallata, mis see ka rõõmuga tegi. Piima
valamist nägi aga tige toapoiss ja kõneles lugu prouale, ja see
käskis teise hommiku õige vara korteri palavaks tehtud piima
trepi alla kallata, mida toapoiss ka täitis. Mõne tunni pärast
tuli väike mees nuttes toatüdruku juure ja ütles: „Minu laps
on täna hommiku palava piimaga ennast ära põletanud ja ära
surnud. Kes seda teinud, on minul teada; seepärast korja
kõik oma varandus kokku ja mine siit majast silmapilk ära.“
Toatüdruk kuulis käsku. Kui ta oma viimse varaga ära läks,
nägi ta ümber vaadates mõisa mitmest nurgast põlevat ja mõne

tunni pärast polnud majast kui ka tema sees elajatest muud kui tuhahunik järel. Toatüdruk aga ostis enesele väikese maja ja läks peale selle noorele kenale mehele, kellega tema õnnelikku ja pikka elu elas ning oma lastelapsi nägi. (Eisen, Esivanem. varandus lk. 77. Teisendid: Kunder, Eesti muinasj. lk. 15; Eisen, Rahvar. IV. lk. 56: Toatüdruku asemel teeb perenaine ahjualusele head, kutsutakse veikse mehe juure pidule. Jumalaga jättes ütleb väike mees: „Mina olen teie pere hoidja! Nüüd ei pea teile ega teie loomadele midagi enam juhtuma!“ Pererahvas läinud aega mööda õige rikkaks. Vrđl. Eisen, kodused j. II lk. 73, Krenzvald, ennem. j. lk. 265).

2. Vändra Tõnn. Vändra ja Lelle vallas olnud vanasti paljudes peredes Tõnni vakaks vana rattarumm, mis kambri otsal seisnud. Tõnni vakka viidud kõigist saadustest ikka kõige parem ohvri osa. Ses peres, kus Tõnni vakka häid ohvrid viidud, asunud kõigis asjus ikka hea õnn. Teistes peredes olnud ikka pahandused ja õnnetused. Tõnni vaka läbi tulnud võõrastelegi palju õnnetusi ja haigusi. Läänud keegi Tõnni perest lehma mullikat, sea pörsast ehk muud looma ostma, olnud kohe ostjal haigus ligi ja ostetud loomad pole ilmaski õnnestanud. Muidu pole haigusest lahti saanud, kui pidanud Tõnni „laskma“. Tõnni „laskmise“ pärast minnakse targa juure. Tark pomiseb mitmetsugu sõnu, mida keegi teine ei oska, teeb mõne viguri, laeb püssi sulahõbedaga, vanade hobuse kingnaeltega ja kõbjasega ära ja laseb siis tagaspidi läbi reite sinna poole, kus haige arvab haiguse saatja Tõnni vaka olevat. Selle järele olla haigus nagu käega ära võetud. — Tõnni vakkade arv kasvanud Vändras ikka suuremaks. Haigused lagunenud rohkem laiali, inimesed jäänud küll pimedaks, küll kõveraks, küll kiduraks. Seal tulnud rahvale vana õpetaja Kõrber appi. Ta nõudnud, et rahvas pidanud kõik omad Tõnnivakad kokku tooma. Selle peale lasknud ta kõik Tõnnid Vändra Tihasselle jõkke ära uputada. Kes sest jõest üle minna ja Tõnni peale mõtelda, saada veel nüüdki üht ja teist haigust. — Kõigest hukkamisest hoolimata olla Vändras mõnes peres praegu veel endisid Tõnni vaku näha (Eisen, Kodused jutud II, lk. 76).

3. Koduhaldijad. Enne olnud Kavastu mõisa rehes väga palju koduhaldijaid. Neid nähtud seal ka aina sagedasti. Ükskord tulnud jälle teomehed ja vaimutüdrukud rehte peksma. Korraga karjatas üks vaimutüdruk rehe alt: „Tulge vaatama, mis siin on.“ Rehepeksjad jooksnud ka rehe alla ning näinud, kudas haampalgid hallisi sikkusid täis olnud. „Võtke koodid, võtke koodid!“ karjunud mehed ning visanud siis nendega haldijatele järele. Mitu kooti visatud veel laudilt rehelistele

vastu, kuni kõik jälle kadunud ja rehelised töösse läinud. — Olnud rehepeksjad jälle rehe all ning lõpetanud praegu öösist tööd; mõned ajanud veel nalja ja mõned võtnud riideid kokku. Seal visatud korraga suur sari lakast või rehetoa pealt tööinimeste sekka maha. Terve teoliste selts kokkunud ära ning jooksnud rehe alt välja. Jällegi haldija temp. — Teine kord läinud mõisa opmann rehe peksmise ajal rehe toa laele ning tahtnud sealt järele vaadata, kas rehelised ka virgaste tööle oleks. Juhtunud aga mehel suur õnnetus. Opman visatud kõrgelt rehe laelt kui patsti! töörahva sekka rehe alla, just kõva ja kuivanud savi põranda peale. Sest saadik ei pistnud opman enam oma jalga sellepärast öösel välja, et rehelisi salaja vahutada ja siis päeval hurjutada. — Ikka sellessamas rehes ka jälle istunud ühel õhtul vaimu tüdrukud rehe ahju ees videvikul ja ajanud juttu ning naljatanud kuni peaaegu pooleni ööni. Viimaks hakanud tüdrukud mõistatama. Korraga visatud parsilt verine vasikas maha ning öeldud: „Mõistke ära, mis see on?“ Tüdrukud jooksnud karjades rehest välja ning mõisa poole, ja nad ei tohtinud hulgal ajal enam rehes videvikku pidada. (Kunder, Muinasj. lk. 146. Teisend, Eisen, Kodused j. I lk. 78; Eisen, Rahvar. III lk. 61; V lk. 75).

Korra läinud sant ühte talusse. Seal olnud parajalt joodud. Sandile antud ka süüa ja juua nii et õige küll. Jõudnud õhtu kätte. Pidulised heitnud tuppa magama, sant aga saadetud rehte. Sant heitnud rehte magama. Korraga kuulnud sant, et keegi parsil hüpanud ja ise laulnud: „Till, till, lopp, lopp! Pita, puta, rallal!..“ Sandil hirm käes, et vanapagan parsil. Kuda vanapaganast lahti saada. Sant kardab, et ehk sööb viimaks ära. Küll palunud sant kõik palved ära, aga midagi pole aidanud. Parsil hüpatud ja tantsitud ikka edasi ja lauldud ühtelugu: „Till, till, lopp, lopp, Pita puta, rallal!..“ Ei aidanud mingi asi. Viimaks ütelnud sant: „Hüppa, et kurat sind võtku!“ Seda üteldes olnud rehi korraga raha täis, hüppaja aga ise kadunud. Sant saanud sealt nii palju raha, kui kanda jõudnud. Läinud siis rahanoosiga oma teed. Mis sandist üle jäänud, pärinud majarahvas. (Eisen, Rahaaugu j. lk. 10). Hüppaja ja laulja tuletab oma ülespidamise poolest mitmeti kodukäijat meele, kuid kodukäija ei käi harilikult rehe alla; rehe all on vanapagana armsam asukoht, kuid vanapagan ei tee ilma kingitusi. Lauljat võiks ka inimese kujul ilmunud rahaks lugeda, (vrdl. rahaaugu jutud), aga sarnane raha on harilikult tõsine, raskete kannataja, kes nalja ei armasta. Laulja peab siis koduhaldijate kilda jääma. (Võrdle veel: Kiriku vaim: Eisen, Kodused j. II. lk. 29, ja laeva haldijad: Eisen, Rahvar. V. lk. 5, mida ka koduhaldijate hulka tuleb arvata).

4. Koduussid. Ühel Tolli mehel oli suur must kodu-
 uss, keda majarahvas väga kangesti auustasivad. Tema elas
 majas ja sai iga korra esimese jao enesele, kui midagi keedeti
 ehk küpsetati. Perenaine oli tüdrukutele ja sulastele kõva
 käsu andnud, et nemad ussi vastu auupaklikud pidivad olema
 ja temale kõik andma, mis see iganes tahtis. Võõrastest ei
 teadnud keegi, et peres niisugust looma peeti. Kui aga pere-
 tütar mehele pandi ja pulmi peeti, nägivad korruga pulmalised,
 et suur must uss lihapaja juure roomas, mitu tükki liha pajast
 välja võttis ja ära söi. Pulmaliste süda oli nii hirmu täis, et
 nad esiotsa seda lugu kellelegi ei julgenud kõneleda. Pea
 kutsuti neid söömalauale, aga seal ei läinud neil liha suutäitki
 alla; ikka mõtlesivad nad musta ussi peale, kes pajast liha
 võtmas käinud. Varsti pärast sööma aega läksivad paar meest
 õue hobusid jootma. Kaevu ääres seistes ja kaevust vett välja
 vinnates ning künasse kallates puutus neile korruga must uss
 silma, kes künale hobuste juure jooma tuli. Mehed ei olnud
 ometi nii arad nagu naised, kes pealt vaatasivad, kudas madu
 liha pajast välja võttis. Üks löikas piitsaga paar head kähmu
 ussile ja teine kallas pangitäie vett veel kaela. Uss ise aga
 kadus nagu tina tuhka. — Kui hobuse jootjad tuppa läksivad,
 oli pereisa suremas haige. Perenaine tuli kirudes meeste juure,
 sõimas neid mõrtsukaks ja ütles: „Kudas tohtisite teie ussi
 lüüa? Tema on meie peremees. Tema on meie maja õnne-
 tooja. Et teie teda löönud, selle eest pärib tema meie käest
 ohvrit. Nüüd peab isa surema! Ja see on kõik teie süü!“
 Mehed vabandasivad endid, et nemad koduussist midagi ei
 teadnud, aga kui perenaine kirumist järele ei jätnud, saivad
 nende meeled pahaseks ja nad läksivad ära. Ka teised pulma-
 lised sõitsivad selle peale koju. Nii lõppesivad pulmad väga
 kurval kombel. Teisel päeval pärast seda suri pereisa. Kõik
 ümberkaudsed inimesed hoidsivad aga edespidi sest perest
 eemale, kus koduuss elas, ega julgenud peaaegu ükski enam
 jalaga sinna minna. (Eisen, Esivanem. varandus lk. 65; vrđl.
 Eisen, Rahvar. II. lk. 104; E. Kirjam. S. aastar. 1889 lk. 33).

B. Varavedajad (vedaja, kratt, puuk, tulihänd, tont).

Varavedaja juttudega astume meie nõiduse valda ja
 võiksime meie vedajajutud oma iseloomu poolest väga hästi ka
 järgmise peatükki alla mahutada; et varavedajad aga ühtlasi ka
 maja „töölised“ vaimud on, siis olgu nad majavaimude hulka
 mahutatud. Ehk need vaimud küll suure hulga nimede all
 tuttavad on, siiski ei lase tänini tuttavaks saanud jutud neid

kaugemalt liikidesse jaotada. Nad näikse kõik ühed ja need-samad vaimud, kuid mitme nime all olevat ja kõige kohalisem nimetus nendele on „vedaja“, mis nende peaülesande, oma peremehele varandusi kokku vedada, ära tähendab.

1. Vedaja tegemine. Augumäe Samuel olnud kehva mees. Mõelnud, kudas enesele võiks varandust koguda. Selle tarvis hakanud tonti tegema. Peaks võtnud lõngakera, käteks kaelkoogud, soolteks lõngavihid, ristluudeks vankri ristpuud, silmadeks musta kassi silmad. — Kui tont nõnda valmis saanud, läinud Samuel Tõikvere arusse, risttee peale tondile hinge sisse hüüdma. Esimese neljapäeva õhtul annud oma nimetissõrmest tondile kolm tilka verd ja hüüdnud ise: „Tule tonti, jõua tonti üle üheksa kiriku!“ Selle peale hakanud tont natukese liigutama. Samuel toppinud teise teiseks neljapäeva õhtuks kadaka pöösasse. Teise neljapäeva õhtul võtnud Samuel tondi pöösast välja, annud jälle nimetissõrmest kolm tilka verd ja hüüdnud ise: „Tule tonti, jõua tonti üle üheksa kiriku!“ Tont hakanud kohe ümber Samueli jooksuma ja koleda häälega kisendama. Samuel aga võtnud tondi kraest kinni ja toppinud ta tulevaks neljapäeva õhtuks jälle kadaka pöösasse. Kolmandal neljapäeva õhtul tõmmanud Samuel tondi pöösast välja. Vaevalt saanud tondile tilga verd anda, kui tont maast ülesse karanud, Samueli ümber jooksuma hakanud ja Samueli najale püsti hüpanud. Samuel ehmatanud selle üle ära ja pannud plehku. Kaks tilka verd jäänud andmata ja hüüdmine hüüdmata. Samuel saanud versta maad küla poole joosta, kui vanapagan ta kätte saanud. Kurat annud Samuelile tulise keretäie ja sõnanud ise: „Miks sa tööd algasid, kui sa ei lõpeta?“ Sedaviisi jäänud tont poole hingega ega saanud teisest asja midagi. Varsti tulnud hundid ja kiskunud tondi nirtsu närtsa lõhki. Kaua aega rippunud tondi jätised veel lepa otsas. (Eisen, Krati raamat, lk. 87). Vedaja tegemise juttusid on suur hulk ja tegemise mood mitmesugune (vrldl. Eisen, Krati raamat lk. 84, 86, 88, 91, 94, 94, 95, 96, 103, 114, 123, 123, 129, Eisen rahvar. III. lk. 13, IV. lk. 65).

2. Vedaja ostmine. (Eisen, Rahvar. V. lk. 12: puuk ostetakse Riias; vaata alamal p. 6; Eisen. Krati r. lk. 100; 101: pisuhänd ostetakse Tallinnast; lk. 97; Eisen, Kodused j. lk. 72; Kreutzvald, Ennem. j. lk. 45; Eisen, Rahvar. V lk. 47: mees ostab sõe, mis tagasi tuleb).

3. Vedaja veab vara: Üks mees teinud enesele krati. Kolmandal neljapäeva õhtul kell 11 läinud teisele hinge sisse nõudma. Kuulanud enne targa käest, kudas kõige parem oleks minna. Tark õpetanud: „Võta raudlabidas kaasa. See pista vanale paganale peosse, kui vanapagan teretades kätt

annab. Annad sa käe, pigistab ta käe kohe puruks. Mütsiks pane enesele pada pähä. Kui vanapagan verd küsib, siis katsu talle mingit muud vedelikku vere asemel anda. Siis ei saa ta su hinge enesele. Kui pisuhänd tööd tuleb küsima, siis mõtle, mis tööd sa talle annad. Anna talle niisugune töö, mis talle viimaks raskeks läheb!“ Mees tänanud Läänud neljapäeva õhtul ristteele. Valmistehtud pisuhänna jätnud koju. Vaevalt saanud mees kolm korda läbi hammaste vilistada, kui juba üks ilusates riietes herra metsast mehe juure tulnud. Teretanud, pakkunud mehele kätt. Mees annud käe asemel raudlabida herra kätte. Herra pigistanud nii, et labidas lossi läinud. Siis küsinud mehe käest, mis mehel tarvis. Mees ütelnud, et pisuhännale hinge sisse tahab. Herra nõudnud verd. Mees teinud, nagu torkaks sõrmest verd, pigistanud aga riide nartsust marja sahvti paberi peale. Herra pannud selle tasku ja läinud vilistades oma teed. Varsti tulnud pisuhänd suure raginaga. Löönud mehele teretamise asemel käega pähä. Tahtnud pealuud lõhki lüüa, et hinge kohe kätte saaks. Mehel olnud pada peas. Pisuhänd pörutanud käe sinna vastu ära. „Mis sa mulle vedad?“ küsinud kratt koleda häälega. Mehel olnud suur tünder rehe all. Mees käskinud tündri raha täis vedada. „Kust ma süüa saan?“ küsinud pisuhänd. „Seda pead ise muretsema!“ vastanud mees. Nüüd läinud pisuhänd suure raginaga ära. Mees läinud koju. Juba hakatud raha tooma. Iga ööse pandud hulk juure. — Viimaks, kui tünder täis saanud, tulnud vanapagan mehe hinge järele. Mees vastu: „Vaata enne järele, kas sul verd on või ei?“ Vanapagan vaadanud järele. Leidnud: pole mitte vere maikugi. Läänud pahandades oma teed. Pisuhänd aga pannud maja põlema. Mees pole sest hoolinud, toonud aga rahatündri välja. Maja põlenud ära. Pärast hakanud mees raha vaatama, leidnud raha asemel ainult haava lehti. Kratt kadunud sest saadik ära (Eisen, Kratir. lk. 92. Vrdl. Eisen, Rahvar. III. lk. 15; Eisen, Kodused j. lk. 5; Eisen, Kratir. lk. 124, 125; Rosenplänter VI 74; Eisen, Rahvar. V lk. 69).

4. Vedaja korda pidamas. Ühel peremehel olnud laisk sulane. Sulane ei viitsinud tööd teha, ega õigel ajal maast ülesse tõusta. Sulane olnud saunas. Peremees pidanud iga hommiku sauna juure minema sulast ülesse äratama. Korra saatnud peremees tüdruku sulast äratama. Tüdruk käinud korra ära: ei sulane tulnud. Peremees saatnud tüdruku teist korda sulase järele. Ei paremat lugu ühtegi. Viimaks tulnud ometi sulane. Peremees saatnud sulasele tulihänna vastu. Küll nad siis kahekesi maadelnud ja rabelenud. Kui tulihänd mehe lahti lasknud, olnud talurahvas rukkirehe ju ära

rabanud. Rehte tulles küsinud peremees sulase käest: „Mis see punane kukk sulle laulis ka?“ Sulane sültanud. Ei lausunud peremehele sõnagi. Sest ajast saadik ei jäänud sulane enam iialgi kauaks magama (Eisen, Kratir. lk 110. Vrdl. lk. 111).

5. Vedajad ise keskis tülis. Pärnus olnud Jakil ja Mitil muiste omad tondid. Need kaitsenud nende varandust. Järgesti püüdnud üks tont teise varandust ära tuua. Selle läbi tõusnud mõlemate vahel sagedad riidud. Korra olnud jälle mõlema tondi vahel suur tüli. Seda näinud Miti kutsar. Kutsar võtnud puuhalu ja annud teisele hea müraka. Löönud tondi jalaluu katki. Vigase peale saanud terve nüüd kergesti võitu. Hommikul tulnud herra kutsari juure, annud kutsarile 25 rubla ja ütelnud: „See on selle eest, et Jaki tondi jalaluu katki löid.“ — Tondid olla kurjad vaimud ja teha üksi neile head, kes tontide sõnad oskavad. Kes nende sõnu oskab, võib neid käskida kõiksugu tööd teha. (Eisen, Kodused j. II lk. 53. Vrdl. Eisen, Rahvar. IV lk. 65, II lk. 19).

6. Vedaja ei saa tööga valmis. Korra läinud üks peremees Riiga. Riias näinud mees ühes kohas nõõri sees vana luua kontsu ja vanu vihtasid. Mees kohe küsima: „Mis asjad need on?“ Mehele vastatud: „Need on tondid. Kui sa ühe enesele ostad, saad nii palju raha, kui ise iganes tahad!“ Mehel kohe himu üht enesele osta. Saanud kaubale. Võtnud ühe luua kontsu enesele. Kaju minnes arvanud mees aga kaupa pettuseks. Visanud luua kontsu kraavi, ütelnud: „Mis ma närust koju vean!“ Enne kui mees aru saanud, olnud luua konts vankris tagasi. Mees visanud uuesti kraavi. Uuesti vankrisse tagasi. Nii sündinud mitu korda. Viimaks jätnud mees luua kontsu rahule. Sõitnud koju, heitnud magama. Ööse tulnud aga ostetud elukas mehe juure ja küsinud tööd. Mees ütelnud pool uniselt: „Mine tee õue puhtaks! Pane sõnnik sea lauta!“ Mindud hommiku sigu söötma. Ei pääse lauda ligigi! Sead kõik sõnniku alla maetud. Tarvis enne hoolega kaevada, enne kui sigade juure pääseb. Nüüd alles tulnud mehele meele, et ta Riias luua kontsu kaasa toonud ja et see temalt ööse tööd küsinud. — Teisel öösel tulnud kole elukas jälle tööd küsima. Nüüd lasknud mees enesele raha tuua. Kolmandal öösel lasknud mees põllud ära künda ja neljandal öösel kõiksugu vilja koju tuua. Viimaks lõppenud mehel kõik töö otsa. Ei olnud elukale enam midagi teha anda. See aga käinud iga ööse tööd nõudmas. Mees olnud teisega päris hädas. Läänud sõbrale häda kaebama. Sõber ütelnud: „Muidu sa temast lahti ei saa, kui sa talle niisugust tööd ei anna, mis ta ei jaksa ära teha. Sull on karjamaal mägi. Lõõ sinna pikk latt püsti. Selle lati otsani lase teda lina seemne

kuhi teha. Seda ta ei või teha. Küll ta siis ära põgeneb.“ Mees teinud sõbra õpetust mööda. Lõõnud lati mäe külje peale püsti ja käskinud lati ümber linaseemne kuhja teha. Küll kannud teenija vaim linaseemneid kokku, aga kõik veerenud mäest alla. Kui kõik ilma aegu olnud, pannud linaseemnete kandja punuma. Mees läinud hommiku vaatama. Kuhi pole veel poolest vardastki saadik olnud, aga ümberingi olnud mitu vakamaad linaseemneid täis. (Eisen, Kratir. lk. 100. Vrdl. Eisen, Rahvar. II lk. 20; III lk. 13; Eisen, Vanad j. lk. 26).

7. Vedaja ei saa süüa. Ühel taluperemehel olnud kodu laudil tulihänd. Iga õhtu käinud peremees ise tulihända söötmas. Lõiganud mati leiva palasid täis ja viinud laudile. Selle eest vedanud tulihänd peremehele raha, vilja ja kõike kraami kokku. Peremees saanud sedaviisi kõige rikkamaks seal ümberkaudu. — Ühel õhtul unustanud peremees tulihänna ilma söömata. Ööse rõhunud tulihänd kohe laudi aampalgi katki. Sest ajast saadik ei unustanud peremees tulihända iialgi enam ilma söömata. Viimaks surnud peremees ära. Peale surma näidanud peremees mitmele unes, et tal põrgus väga sant koht olla. (Eisen, Kratir. lk. 117. Vrdl. sealsamas lk. 108, 119).

8. Kudas vedajat kinni püütakse. Korra näinud üks metsavaht iga õhtu, metsas käies, et pisuhänd läinud ikka üht ja sedasama teed. Kodu rääkinud ta seda teistele. Vanemad inimesed õpetanud: „Kui sa teise õhtu jälle metsa lähed ja pisuhända näed, siis lõika kaks pastla ristpaela jala pealt ja kontsa tagant katki, küll siis näed, mis on!“ Metsavaht läinud jälle metsa. Näinud: pisuhänd lennanud vana viisi. Metsavaht lõiganud pastla ristpaelad katki. Korraga kukkunud paar vakka nisu maha, nisudega ühes ka pisuhänd. Pisuhänd olnud nüüd kulli moodi. (Eisen, Krati r. lk. 110; Vrdl. Eisen, Rahvar. III lk. 13).

9. Vedaja hävitamine. Ühel mehel olnud korra tulihänd; see toonud talle palju vara. Aga ei tea, mis viimaks olnud, tulihänd kadunud ära ja viinud kõik toodud vara kaasa. Mees jäänud üsna vaeseks. Mees pole aga sellega rahul olnud. Hakanud uut tulihända tegema. Mees teinud üht, naine teist. Kolm neljapäeva õhtut käinud kumbki risttee peal tegemas. Mehe käes siginenud töö hästi, naise käes aga mitte. Mehe tulihännale hakanud viimaks hing sisse tulema. Tulihänd hakanud neljakäpakil edasi ronima. Naine näinud, hüüdnud: „Oi, Jeesuke, sünnib nagu vasikas!“ Tont kohe naise kraesse kinni, tahtnud naise ära kägistada. Suure vaevaga saanud mees naise lahti päästa. „Anna mulle tööd!“ kisendanud tulihänd. Mees kohe vastu: „Mine, vea mulle kott raha täis!“

Tulihänd läinud raha tooma, mees aga roninud rutuga toa nurka, pannud sinna tulihänna jaoks suure koti, aga lõigand kelm ise enne koti põhja alt ära. Tulihänd vedand ja vedand, nii et hambad irevil, tee, mis aga tahad, kott täis ei saa. Mees kartnud viimaks, et tulihänd pettusest aru saab ja lasknud sellepärast tulihända muud tööd hakata tegema. Muud korterit pole tulihännal olnud kui laudi. Sinna viinud perenaine talle süüa. Tulihänna maiuse roog olnud jahupudru, kuhu võid silmaks peale pandud. Perenaine keetnud tihti nisujahu putru, sulasele aga annud aganast putru. Sulane saanud sest aru. Perenaine viinud nisujahu putru tulihännale laudile. Tulihända pole kodu olnud. Sulane läinud laudile järele, sõõnud nisujahu pudru ära ja pannud oma aganase pudru asemele. Jäänud ise kuulama, mis tulihänd tagasi tulles ütleb. Tulihänd tulnud, sõõnud, sõõnud, sülitanud: „Ei ole oma!“ Vihasanud hirmsasti pettuse üle. Arvanud perenaise süüdlase olevat. Läinud, kutsunud teise tulihänna appi naist nuhtlema. „Paneme maja põlema!“ hüüdnud esimene tulihänd. Teine aga vastu: „Kuhu me siis ise läheme, kui maja ära põleb?“ Teine vastu: „Näe, seal õue peal on suur ratta rumm; poeme sinna sisse, seal on hea küll.“ Süüdanudki maja põlema ja pugunud ise ratta rummu sisse varjule. Sulane aga kuulnud nende juttu. Teinud sedamaid kaks puust prunti ja lõõnud nendega ratta rummu augud kinni. Tõmmanud siis ratta rummu sülesse ja sups! tulesse. Peremees karjuma: „Mis sa teed, mis sa teed? Miks sa ratta rummu tulesse viskad?“ Sulane vastu: „Kui põleb, põlegu kõik! Mis sest rummustki üksi enam saab!“ Kohe käinud suur pauk. Tule tükid lennanud siia ja sinna. Tulihändadest tõusnud ainult sinine suits ülesse. Otsas olnudki vennikesed. Peremees jäänud seitsaadik niisama vaaseks, nagu enne olnud. (Eisen, Rahva r. II lk. 16. Vrdl. Eisen, Rahvar. III lk. 15; Eisen, Krati r. lk. 94, 115, 116, 116, 118, 119, 120, 122, 124; Eisen, Vanapagana jutud II lk. 92).

10. Inimesed vedajateks. Ühel õhtul läks Tungla Tiit tulihännaks. Tahtis enesele koorma vilja tuua. Käis ülepea tihti tulihännaks. Ja Tunglal oli ikka vilja küll, kui teistel vilja puudus käes oli. Juhtus ka, et Tunglal vilja ei kasvanudki, aga salved seisivad siiski laeni täis. Teised arvasivad, mis see peaks tähendama. Ei teadnud, et Tungla vana tulihännaks käis ja kraami ja raha kokku vedas. Korra käis Tungla taat jälle võõras aidas, võttis tündri herneid kaasa ja tõttas koju poole. Üks jänese kütt oli Saksniidus. See nägi suurt tulemõrda tulevat. Kütt pani püssi palgesse ja laskis. Kohe langes hulk sõeks põlenud herneid rohu sisse maha.

Kütt jättis herved sinna ja rääkis seda lugu rahvale. Pea kuuldi, et Tungla Tiit jalust vigaseks jäänud ja enam kuhugi ei pääseda. Rahvas teadis rääkida, et kütt Tungla Tiidu tuli-hännaks käies vigaseks lasknud. (Eisen, Kratir. lk. 131; vrld. seals. lk. 127, 128, 132, 105; Eisen, Rahvar. II lk. 22; Eisen, Vanad jutud lk. 32).

Paar täiendust ja üks õiendus.

W. Reimani „Dr. K. A. Hermanni eluloo“ kohta.

Osava ja armastuse juhitud sulega on õpetaja W. Reiman hingama läinud tähtsa Eesti tegelase Dr. K. A. Hermanni eluloo kirjutanud. See kirjatöö jääb tulevaile põlvedele tähtsaks hallikaks. Sellepärast on tarviline, et ta igasugusest eksitusest vaba on. Niisamuti on soovitav, et teated kindlad oleksivad. Et mina 10-dast novembrist 1868 kuni 1870-da aasta juunini Hermanni õpilane olin ja Tartus üliõpilase põlves temaga ühes majas tuba toa kõrvas asusin ja tema Tartust lahkumist põhjani tunnen, siis lubatagu mulle paar täiendust ja üht tähtsat õiendust W. Reimani kirjeldusele juure lisada.

Kui Anikvere kool oli läbi käidud, andis koolmeister Tõnu Oomel Hermanni vanematele tungivalt nõuu oma poega Põltsamaa kihelkonnakooli viia. Nõuu oli hea, aga täitmine raske. Leivakotti lootsivad vanemad pojale juure panna võivat, aga koolirahaks puudusivad kopikad. Ei olnudki kooliraha suur, kõigest viis rubla talve pealt, aga sedagi ei olnud. Kihelkonnakooli juhataja herra Gustav Beermann — selajal nimetati teda Beermanni isand — teadis nõuu: „Kui sa kooliraha maksta ei jõua, siis anna poeg mulle tulevaks suveks karjaseks, siis teenib ta ise kooliraha tasa!“ Vanemad olivad nõuus ja väike August viidi sügisel kihelkonnakooli. Suvel käis ta kihelkonnakooli juhataja koolitalus karjas. Sügisel läks jälle kooli. Aga kesk talvel lõppis vanematel leivajahu otsa ja poeg pidi karaskiga leppima. Ka teine suvi käis ta jälle karjas. Aga et vanemate põllulapike oli ikaldanud, ei suutnud nad kooliajal pojale karaskitki nõnda palju kaasa anda, et pikaks sirguv poisikene oleks nädal otsa sõõnuks saanud. Ju kesknädalal oli leivakott tühi. Kui teised poisid sõivad, vaatas Hermann kurva silmaga pealt. Silm sõi, suu nuttis. Teisel päeval ei suutnud poisike enam nälga ära kannatada, ta hakkas valju häälega nutma. Siis saadi nutu põhjus teada. Kutsuti „isand,“ nii nimetasivad sel ajal koolipoisid herra Beermanni,

ja see kuulutas: „Pojad! Väike Hermann on viks poiss. Meie peame teda üle talve elatama. Laske teie teda korda mööda oma kotist süüa, pühapäev annan mina temale süüa, nii võib ta kooli kevadeni ilusasti läbi teha. Kas olete kõik nõuus?“ Ja kõik olivad nõuus. Kevadel oleks Hermann võinud Paistu minna ja seal koolmeistri eksami ära teha, aga ta oli alles noor ja leeris käimata, ei saanud luba. Vanemad viisivad tema siis ühe Põltsamaa kingsepa juure õpipoisiks, aga seal käidi nii armutumalt ja toorelt poisikesega ümber, et ta paari nädala pärast ära jooksis. Nüüd läksivad vanemad Beermanni isanda palvele ja see lubas nõuu leida, jäägu aga poisike kohe tema juure. Herra Beermann läks siis õpetaja K. Maurachi juure ja palus tema käest nõuu, kuidas võimalikuks saaks Hermanni Põltsamaa Saksa algkooli saata, et ta seal Saksa keele täiesti ära õpiks, nii et teda kihelkonnakooli peale abikoolmeistriks võiks seada. Pika läbirääkimise lühike otsus oli: Hermann läheb Saksa algkooli! Õpetaja lubas temale oma perelauas söögi, Beermann kihelkonnakooli kasvandikkude seas korteri, köster Martin Vilberg lubas oma laulukooriga kirikukontserdi anda, et kooliraha ja raamatute jaoks tarvilist summakest saada, head inimesed andsivad vanu riideid, mida Hermannile uuteks riieteks ümber tehti, ja kõik läks lodusasti, nagu nõuuks võetud. Saksa kool oli ühe aastaga läbi tehtud. Hermann käis leeris ära, sai sügisel 1868 17 aastat vanaks ja võis kihelkonnakooli juhatajale abiliseks hakata. Kohe sellel sügisel asutati kihelkonnakooli juure „Põltsamaa Saksa kihelkonnakooli“ nime all iseäraline väike saksakeelse õpekeelega osakond, mille juhatamine ühes õpetuseandmisega täiesti Hermanni hoolde anti. Nii oli tal hommikust õhtuni õpetust anda. Kaks kuud oli Hermann juba ametis, kui mina tema õpilaseks sain; peale hariliku õpetuse eestikeelses kihelkonnakoolis sain ka tema „erakooli“ õpetusest osa.

Märtsikuu keskel 1869, kui Hermann koolitoas koolipoiste õppimist üle valvas ja ise kibedasti üht raamatut luges, ütles korraga üks koolipoiss, Jüri Tolga nimi: „Lehrer!“ see on: Kooliõpetaja, — nii nimetasivad koolipoisid teda. Hermann vasta: „Mis sa tahad, Tolga?“ Teine jälle: „Mul tuli ilus rahvalaul meele!“ Nüüd oli Hermannil taskuraamat ja pliiats kähku käes: „Ütle ruttu ette, ma kirjutan üles!“ Ja Tolga ütles:

„Mine lahti, uks, uks, uks!
 Süda tuksub tuks, tuks, tuks,
 Et me lähme Mallega
 Saare kala püüdema!“ . . .

Hermann hakkas oma raamatut edasi lugema, meie õppima, Natukese aja pärast ütles Tolga jälle: „Lehrer!“ Hermann

küsis pahase häälega: „Mis sa jälle tahad?“ Tolga paluvalt: „Pai Lehrer, tee neile sõnadele viis, ma sõidan laupäev Tallinamaale pulma, siis mul mõnusat külakosti viia!“ Hermann vaidles esmalt vastu, aga siis võttis ta Tolga tahvli ja kirjutas noodid peale, istus oreli ette ja mängis; parandas nootiseid ja mängis jälle. Siis kirjutas need noodid koolitahvlile ja ütles: „Poisid, laulutundi! Tolga ütles sõnad, mina tegin viisi, õpime selgeks!“ Ja õppisimegi. Tolga viis sõnad ja viisi pulma ja õpetas pulmarahvale selgeks, nende suust läks see laul nagu kulutuli laiali. Kui R. Kallas suviseks koolivaheajaks Tartust Saaremaale sõitis, kuulis ta sealt nurgast läbi sõites, kus Tolga pulmas oli käinud, kõigil pool seda laulu lauldavat, pidas teda rahvalauluks, kirjutas ta üles ja andis Tartu tagasi jõudes J. V. Jannseni kätte trükkimiseks. See trükkiski ta „Eesti Postimehe Kalendris 1870“ ära, sealt leidis Hermann suure imetusega, et esimene tema komponeeritud viis poole aasta jooksul rahvalauluks oli saanud. Selsamal kevadel 1869 luuletas ta sõnad ja tegi viisi õppimise üle valvamise ajal ühele teisele laulule, mille ta meile ka kohe kätte õpetas. See oli: „Lumi on ju ära suland, vali talve mööda läind jne.“

Selsamal kevadel 24. aprillil 1869 tegi Hermann Paistus Paistu õpetaja V. Hanseni ja Viljandi praosti pärastise prohvessori F. Hörschelmanni ees külakoolmeisteri eksami ära. Eksami protokoll on praegu minu ees ja sealt näen tema kohta järgmist: „Elukombed: Head. Eesti keeli lugemine väga hea, veerimine väga hea. Saksa keeli lugemine, väljarääkimine, ümberpanemine väga hea. Nr. 1. Kirjutamine: Eesti keele õigestikirjutamises 3 viga, Saksa keele õigestikirjutamises 0 viga; käekiri hea; ilukiri hea. Nr. 1. Rehkendamine kirjalikult hea. Nr. 1. Peast nõrk. Nr. 2. Kirjaseadmine õige hea. Nr. 1. Piiblitlugu hea, jutustamine väga hea. Nr. 1. Katekismuse sõnad hästi peas, seletuse tundmine väga hea, proovitund esimese käsu üle väga elav ja kindel. Muusikatundmine: Mängib klaverit ja viiulit väga hästi, tal on hea lauluand, oskab lehe pealt ära laulda, aga heal murdub, sellepärast ei saa täit mõnu kuulda, aga temast on palju loota. Nr. 1. Kiriku lugu väga hea. Nr. 1. Ajalugu väga hea. Nr. 1. Maadeteadus väga hea. Nr. 1. Saksa keel: Oskab õige lodusasti rääkida. Läbistikune otsus: Nr. 1. Pannakse diplomi saamiseks ette“. Sellel kevadel andis Hermann oma laulukooriga vaimuliku ja ilmaliku kontserdi. Kontsertide tulud tegivad talle võimalikuks suve jooksul Tallinnas muusikatundiseid võtta ja sügisel privatelementarkooliõpetaja eksami ära teha. Viimane oli palju kergem teha kui Paistu eksam: Katsuti kõigest usuõpetuses ja rehkendamises, Saksa ja Vene keeles. Peeterburis õppis Her-

mann ühe aasta jooksul Prantsuse ja Inglise keele selgeks ja tegi Prantsuse keele õpetaja eksami ära, nii et ta Prantsuse keele õpetaja koha Inglise kooli peale enese kätte sai. Prantsuse keelt õppides pidi ta uulitsalambi valgusega leppima, mis aknast tema toakesesse paistis. Ülikooli vasta valmistamiseks kulus temal üks aasta kolm kuud ja kümme päeva ära. Siis tegi ta gümnaasiumi lõpueksami ja pääsis ülikooli.

Ülikoolis tegi Hermann $3\frac{1}{2}$ aastat hagarasti tööd. Aga oma ülespidamise pidi ta omale kirjatöödega ja eratundidega teenima. See nõudis palju aega ja jõudu. Veel enam aja ja jõuu kulu nõudis temalt rahva kasuks töötegmine. Igas selleaegses rahva töös oli Hermann üks peategelane. Igapäev käis tema juures rahvast; isegi Krimmi saarelt tuldi teda vaatama. Harva sai ta enne keskööd rahulikult tööd teha. Selle tagajärg oli, et Hermann seitsmenda poolaasta lõpul ei julgenud eksamile minna, et lõpueksami esimest poolt ära teha. Minu arvates oli temal selle tarvis tundmisi küllalt. Pealegi oli tema kõik eeleksamid õige hästi ära teinud. Aga Hermannil ei olnud enam tõsist isu usuteaduse järele. Negatiiviline theologia oli tema südamest usuröömu riisunud. Mitu korda ütles tema mulle: „Kui ma õpetaja ametivande peale mõtlen, siis hakkab mul süda värisema!“ Ikka selgemini hakkas ta rääkima, et ta usuteadusest lahkub ja keeleteadust uurima hakkab. Aga mitte Tartus, vaid Leipzigis. Ainus takistus oli: Kust raha saada? Õnneks läks temal korda Tallinnast ühe hea inimese käest tarvilist summa laenuks saada; selle laenu maksis ta, kui ta doktoriks oli saanud, laenajale suure tänuga tagasi. Nüüd ootas tema aga väljamaa 1878 aasta talvesemestri algamist, et seks ajaks Leipzigisse sõita. Üksi keeleteaduse asjadega tegi tema viimsel Tartus olemise ajal tegemist. Temaga ühes töötasivad väljamaale minna Harry Jannsen ja J. Stamm. Pisut aega enne ärareisimist oli Vanemuises lauluharjutamise õhtu. Hermann oli veel lauluhataja; selle ameti pani ta alles Tartust lahkudes maha. Luluharjutuse ajal oli paar nokastanud loomaarsti-institudi üliõpilast tahtnud Vanemuisesse tungida. Päevavanem stud. med. Eugen Jannsen oli nad oma venna Harry Jannseni abil tagasi tõrjunud. Ei teadnud Hermann ega meie lauljad sellest midagi. Rahulikult läksime umbes poole öö aegu Vanemuisest koju. Loomaarsti-institudi ees tungis korraga salk veterinar-üliõpilasi meile kallale ja hakkas tugevate raudasjadega pihta lööma. Mina sain kõrvale hüpata, jäin hoobist ilma. Hermann sai niisuguse hoobi, et ta kisendas: „Silma löi peast välja, appi, appi!“ Mina jooksin appi ja viisin Hermanni tohtri juure, kus selgus, et silm terve oli, aga kulm niisuguse hoobi saanud, et silma kinni paistetas, Vennaksed

Jannsenid olivad üleni verised, kumbkil oli enam kui kümme haava peas; õnneks ei olnud ükski haav kardetav. Meie appihüüdmise peale olivad üliõpilased kokku jooksnud ja siis oli nende ja veterinar-üliõpilaste vahel võitlemine alanud. Sellest võitlemisest ei teadnud meie, kes Vanemuisest tulime, mitte midagi. Õnneks paranesivad Hermann ja Harry Jannseni haavad pea, nii et nad määratud ajal ühes Stammiga, kes mitte üliõpilane ei olnud, väljamaale sõita võisivad. Kõik kolm reisisivad keelamata ja takistamata ära. Harry Jannsen ja K. A. Hermann astusivad ülikoolist nagu iseenesest mõista välja ja Tartu saksakeelses ajalehes anti seda harilikul viisil järgmiste sõnadega teada: „Die Herren Studierenden Heinrich Jannsen und August Hermann haben die Universität verlassen“, see on: herrad üliõpilased H. Jannsen ja A. Hermann on ülikoolist lahkunud. Nii seisis ikka lehes kui keegi vabatahtlikult ülikoolist lahkus, olgu pärast või enne ülikooli lõpetamist. Hermann ei ole iial mingisugust karistust ülikooli poolt saanud, veel vähem siis seda kõige valjemat, ülikoolist ja Tartu kreisistki väljaajamist ehk relegerimist, nagu W. Reimani sõnad „mõistis ülikooli kohus tema ülikoolist välja“ arvata lasevad. Selles asjas on muidu nii tubli ajaloolane W. Reiman eksinud: tema on rahvaraamatust seda lugenud, ei mitte ajalooost. Kadunud Dr. K. A. Hermann auu kaitseks olen ma seda kirjutanud. Ma lisan siia juure, et selle „tüli pärast“ mitte ühtegi üliõpilast ka kõige vähema noomitusegagi ei karistatud; küll aga mõisteti paar veterinar-üliõpilast paariks kuuks istuma. Arusaadav on, et rahva raamat Hermann väljamaale reisimist tähendatud tüliga ühte liita otsis, sest eemalolijad ei osanud seda teisiti seletada.

J. Bergmann.

Kirjandusline ülevaade.

Friedrich Oehninger, Ristikoguduse ajalugu omas käekäigus läbi aastasade. Ümberpannud H. Pöld, Kose õpetaja. Lisa: Kodumaa kirik kristliku hariduse ja äratuse töös. Kirjapannud M. Lipp, Nõo õpetaja. Tallinnas 1908. J. Ploompuu kirjastus. Trükitud Ansbachis C. Brügel & Sohn juures. 530 suurt lhk. Hulga piltidega. Hind 4 rubla.

Raamat käib oma välimuse poolest kõigest ette, mis seni Eesti keeli on ilmunud. Vahest „Linda“ viimased aastakäigud võiksivad temaga võistelda. Suur hulk õnnelikult väljavalitud ja ilusti reprodutseeritud pilti, haruldane hea paber, puhas trükk, maitserikas köide — kõik ühineb, et

lugeja peale esimese silmapilguga mõju avaldada. See mõju kasvab veel, kui raamatut hakkame lugema. Osavalt on 40 peatüki sisse kirikuloo lai sündmustik kokku võetud, ilma et lugejale kuivanud luukere pakutaks, ridade kaupa nimesid ja numbrid, vaid üksikute tõuke-andvate meeste ümber koguneb elavates värvides nende terve aeg ja ajapüüd. Armastusega ja hoolega on üksikute kõrgete kujude kallal töötatud, nõnda et nad elavalt, jumekas veres meie ette astuvad. Kaine otsusetegemine ja soe osavõtmine kirjeldatud inimestest ja sündmustest käivad meeldivalt käsikäes ja on kindlaks tagandiseks, et lugeja usaldusega ennast kaugetel radadel juhatada võib lasta. Uuemaid kirikuloolisi küsimusi ja probleeme kirjutaja ei puuduta. Tema käib selle järele, mis alalhoidlik kirikulooline teadus praegu tõejaks tunnistab. Raamat ei tee ülepea mitte oma ülesandeks teadusele midagi uudist ehk edendavat pakkuda, vaid tema otstarve on tegelik: rahvalikus keeles kirikuloo tähtsamaid voolusid laiemale lugejate ringkonnale ära jutustada, et see „keset põlve, kellele ainult veel materia ja loodus, inimeste kunst ja mõistus ja ainult töö midagi tähendavad, ristikoguduse ajaloos kokku saaks selle suure hulga tunnistajatega kõigist aastasadadest, kes usust on elanud ja Jumalat teeninud oma elupäevadel ja põlvedel, kes oma töovilja meile on pärandanud, Jumala tegusid ja sõna on tunnistanud ja oma tunnistust verrega on kinnitanud.“ Raamatus lähevad, nagu kirjanik eessõnas ütleb, „lugeja silma eest mööda inimese elu kõrgemad küsimused, inimese arenemise ja tegevuse kõige salajamad kihutajad, ajaloo põnevamad nähtused ning elavamad pildid, huvitavad iseloomude jooned, õpetlikud ütlused kristliku elu ning usu kohta, nii et vaim ning kujutuse võim, tahtmine ning tundmine selle raamatu kaudu äratust ja toitu saavad“. Ainult sarnane praktilise sihiga kirjatöö tohib meie pool lugejaid leida. Kes ajalooliste ja arvustuseliste probleemidega ennast tahab tutvustada, see peab juba võõra keelse kirjanduse appi võtma. Omalt seisukohalt täidab raamat otstarbet ausaste. Kõrged kulud, mis tema väljaandjad on kannud, avaldavad suurt julgust ja kanget usku meie rahva usuliste tarviduste sisse. Ärevuse aegadel öeldi usulised tarvidused kängunemas ja kuivamas olevat. Aga vist eksivad need ettekuulutajad. Leiab Oehningeri kaunis, aga ka väga kallis „Ristikoguduse ajalugu“ teed rahva sekka ja sõpru rahva seast, mida meie sugugi ei kahtle, siis on see aina tunnistuseks, et igavene vana võitlus usu ja umbusu vahel ka meie seas ikka veel käimas on ja ettekuulutamine raskeks kipub minema, kumb viimaks võidab.

Arvustaja ülesanne ei või mitte olla üksikute vildakate otsuste vastu Oehningeri kirjatöös vaielda. Ainult paar sõna ümberpaneku kohta. See on üleüldse hästi korda läinud. Asjatundlik ja keeleosav tõlkija on ka hoolega püüdnud teaduslike sõnade ümberpanemise ja võõra keeli sõnade kirjutamise raskustest üle pääseda. Alati ei ole ta sellega õieti toime saanud. Meie sennised „kooli-kirikulood“ ei jõudnud suurt abiks olla. Nende kõrval tõuseb ju Oehningeri töö teaduslikkuse ja täielikkuse poolest palju kõrgemale. Iseäranis komistame lugedes sagedasti nimeid kirjutamise vastu. Sinna on niisugused tähehunnikud kokku veeretatud, nagu Khrü-

sostomus, Theohvilus, Miikhael, Skholastika, Simoonis, Beeza, Tsisterien-lased, Liooni j. n. e., et küsima peab: Mis tarvis need pärisnimede muudatused ja moonutused? Raamatu lõpu poole harvenevad need komistamise-kännud. Ka muidu käib ümberpaneja õigekirjutuses ja murdesõnade tarvitamises „oma teid“. Aga ikka ei selgu, kas meil tema iseäraldustega või trükivigadega tegemist on, mida raske hulk ette tuleb. Raamatu kauge trükikoht vabandab seda osaltki.

Meie kohta tähtsam raamatu osa, „Kodumaa kirik“, on lissasse paigutatud. Et seks ruumi muretseda, on ümberpanekus Oehningeri tekst 100 lehekülje võrra lühendatud. Kolmes peatükis „Katoliku kirikuaeg a. 1159—1521“, „Usupuhastuse algusest kuni Rootsi aja lõpuni a. 1521—1710“ ja „Vene valitsuse aeg a. 1710 kuni meie ajani“ jutustab õpetaja M. Lipp, mida „Kodumaa kirik“ „kristliku hariduse ja äratuse töös“ teinud. Tema lahkub peakirjatöö viisist, mis enam juhtivate meeste ümber tervet kirikuluugu koondab, ja kirjeldab ajajärkude järele. Ta viibib vähem põhjalikult üksikute ainete juures, toob aga selle vastu palju juhtumisi vähema tähtsusega. Peajooned kaovad nõnda rohkem teiste sekka ja taha ära. Kirjutajal on laialine materjal usinusega kokku kantud, kellest ta ülevaatlikku kirjelduse valmistab. Ainult otsustega, mis ta materjalist välja harutab, ei suuda meie mitte alati rahule jääda. Kirjaniku lahke meel ja leplik sõna jõuab ka sealt ikka midagi head ja kiidetavat leida, kust lugeja muud ei seleta, kui halbtust ja varju. Mehed, kes vaevalt on teinud, mis kohus nõudis, on „kallid“, „kallimeelsed“ ja „ustavad“. Kõige „karedama koore“ alt otsib tema ikka veel „esimest ususeemet“ ja „hariduse teri“. Vahel läheb tema ka ägedaks ja parandab esimesi otsusi: „Välised, uhked kiriku kombes, uhked preestriidid ja nende viiruki suits ei jõudnud rahva südameid muuta“ (lhk. 467). „Rahvas jäi suure tooruse ja vaimupimeduse sisse“ (lhk. 470). Aga varsti ununevad niisugused järsud otsused ja kiidulaulud kostavad neist üle. Nähtavasti on kirjanikul püüd erapooletu ja kaine ajaloo seisukohale ennast välja töötada. Tema praegune kirjatöö jätab sellepolest varemalt ilmunud „Kodumaa kiriku ja hariduse loo“ kaugele maha. Sellepärast tohime küll loota, et kirjaniku joovastus, mis imerohke ja tähtsa materjali kogumisel tõusnud, veelgi jahtub, kui ta korjatud materjali üksikuid jagusid teravamalt läbi katsub, ja et tema edaspidised tööd tähendatud puudusest ikka enam vabanevad.

Piltide rohkusega ja kaunidusega ei saa „Lisa“ kuidagi mitte peasale vastu. Trükivigade poolest seisavad mõlemad tasakaalus.

J. Ploompuu kirjastuse julgus Eesti lugejatele kõige paremat pakkuda, ilma et kulud kohutaksivad, on varsti järeletegemisele kihutanud. Sellesama F. Oehningeri „Jeesuse elu“ on hiljuti niisama kaunil kujul Eesti ümberpanekus ilmunud.

W. Reiman.

Fr. Mihkelson, Kahekesi. Novellid. Noor-Eesti kirjastus 1908, 133 lhk.

Esialgu on Fr. Mihkelson esimeses rinnas ometigi „Jumala saare“ luuletaja; et tema luuletaja-temperamendi rikkusest täiesti aru saada, peame

Torgla rannata sood sammuma. Metsalaante salapäralist müstikat kujutades on Mihkelson oma seniste tööde sügavamad helid leidnud. Temal, niisama kui Grünthalilgi, kaob inimene looduse ääretumasse rüppe, on osa sellest, kuuleb selle instinktisid. Neis uutes novellides on enam iseteadlikku kunsti ja selgusele püüdmist; ka näib, et puhtalt-hingeteaduslised ained osalt looduse luule kõrvale on tõrjunud, aga „Jumala saare“ jõuurikka värvi-sümfoniani nad ei ulata. „Jumala saar“ on tervelt võttes selgusetu, sellest ärkad, kui unest, pooleks pettunult küsima, mis tegija õieti on tahtnud.

Aga lugedes ta peab meeled kui nõiaringis vangis, käid kui nõiutud metsas, kuhugi pääsemata, ennast vastupanemata kirjaniku loomise võimu suggestioni alla andes.

Aga hoolimata kõigest üksikute kohtade jõuurikkusest on Mihkelsoni loomise viisis midagi venivat, lagunevat, ilma selgroota ja arhitektonilise ehituseta. Tundub, kui ei suudaks kirjanik mitte meelegujutuseski ainet täielikult näha, ainult ta hiilgavad üksikud kohad. Mihkels on, kui ülepea keegi, on keele helilisest väärtustest aru saanud, keel saab tema käes enne aimamata kõla, nii näit. Torgla sood, suurt põuda, ehk noore tüdruku öösist põgenemist Torgla soole kujutades. Mihkelson, kes „Hingemaas“ veel selget sotsialistlist sihti üles näitas, läheneb keele tarvitamises peaaegu l' art pour l' art voolu meestele, nii suurt luulelist rõõmu ilmutab ta mänglemine keele helidega.

Novelli rea esimene jutustus „Oma päikese poole“ on kahekümne kõige nõrgem. Siin on sümbolikat, mille tähenduse kohta kindlusele ei jõua; suuri, ehk küll kaunid sõnu, mis aga mõnikord siiski õõnsalt kõlavad. Tõelik elu on selle jutustustele võõras ja ta ei jõua ka selleks kõrgeks elu luuletuseks tõusta, milleks ta vist on arvatud.

Toome helbed on jutustus väikesest Leenist, kes oma loomulikkude emalikkust nukkudega mängides vaigistab, kuni ta kogemata oma vanema sõsara armumängu juhtub nägema, mis ta rahu riisub. Oma uued, tänini võõrad tunded, mis ta väiksest südamest õrnuse kujul esile tahavad tungida, juhib ta viimati kohmaka karjapoisi Vidriki peale, kes oma tänamatuses neist muud ei mõistnud, kui nende ilmutuse — suure võileiva kujul. See lihtne aine lapsepõlve ja nooruse piirimaadelt on suure õrnusega ja ärdusega (Andacht) käsitatud, olgugi, et ta liialt on venitatud.

Järgmine jutustus, „Suveõõrarmastus“, on kunstiliselt selles kogus kõige täielikum ja küpsem, see on juba valmis kristalliseritud kunst. Suure hingeteaduslike osavusega kujutab kirjanik mehe ja naise iseäraldust armastuses. Kehalikust joovastusest hoolimata, millest temagi mööda ei pääse, istub Maali ja mõtleb oma tulevate laste peale, see silmapilk sisaldab temale varsi terve tuleviku, tema armastuse-elu otsib loomulikkude sihti: last. Mees, Kusta, selle vastu on täielikult silmapilgu paelus, ta ei tunne muud, kui sõgedat kirge. Väga õrn on see viis, kuidas kirjanik naise taltsutatavat mõju mehe peale kujutab.

Jutu kogu viimane on „Mida“, mida kirjanik ise „katkendiks“ nimetab. Kahetseda tuleb, et see ainult selleks on jäänud, ni palju oleks

sellest võinud teha. Midia on iseäranis hea aluskuju, tüpus. Kes meist ei tunneks lõigatud juustega, paberossi suitsetavat, talupoja kodust tulnud ja uue aja aadetega täis ahatud tütarlaste gümnaasiumi ülemate klasside õpilast? Mihkelsoni loomule on karikerimine midagi täitsa võõrast, üks tema pea-tundemärkidest on just soe osavõtmine kõikidest oma loodud isikutest. Mitte seegi aluskuju ei ole teda sinna jõudnud ahvatleda, ümberpöörnud: Midia muutub Mihkelsoni käes peaaegu traagiliseks, täis vastolusid. Midia katki rebitud ja jõuata olemine paistab silmatorkavas valguses kätte. Aga tervelt võetud on Midia, nii kui öeldud, ainult skizze, ja mitte valmis kunstitöö.

Mihkelsoni kunst on igal real täis lubamisi, mille täitmine Eesti kirjanduses tõusuaega tähendaks.

Aino Kallas.

Arthur Saat. Õhtused tuled. Luuletused (1905--1908). Tallinnas 1908. Trükitud J. ja A. Paalmani trükikojas, Tallinnas. Hind 75 kop.

Voldemar Rosenstrauch. Põhjalilled. I. Trükitud „Postimehe“ trükikojas, Tartus 1908. Hind 1 rubla.

G. Kajak. Okaspuu õied. Tallinnas, Julius E. Meigas'e kirjastus 1908. Trükitud J. ja A. Paalmani trükikojas, Tallinnas. Hind 10 kop.

Need kolm luuletuste kogu võistlevad üksteisega oma kõhnuse poolest. Esimese kahe kohta on raske ütelda, kumb madalamal seisab, kuna kolmat kogu tema kerguse tõttu esimese kahe krooniks ülendada võiks, siis saaks ütlemata õrna, aga kohmaka soo heinasao, mis kohe ümber langeks juba iseenesest, kui seda hunikut mitte ümbruse puu-jändrikud ja madal maapind kaitsta ei aitaks. Aga meie kiidetud madalmaal võib ka nii luuletusi kokku kuhendada, meil oldakse ka sellega rahul, kui ikka midagi tehtakse — olgu see tühi siis kas või luuletamine.

Kuid imestama peab siiski, et 1905. a., see mitterahvusline pööripäev, mis meie elusse — nii vähekülgne kui ta on — tuntavad jäljed on jätnud, tuulispasana meie lüürikustest mööda on lendnud, lüürikustest, kes nende eneste hindamise järele Eesti elu barometrid olla, kuid halbade ilmade mõjul rikki on läinud, tahaksin omalt poolt sellele formuleerimisele juure lisada. Lüürikuste peas ei ole valgustpilduv 1905 a. mitte ühtegi juukse karva kõverdanud, vaid tervelt ja puhtalt omas täies labaduses on nad sealt läbi tulnud, nagu need neli või kolm, — ei mäleta enam kindlasti arvu — Israeli meest, keda kuri paganate kuningas küdevasse ahju laskis heita, kus neid Issanda ingel kaitses. Mis aga hoidis meie lüürikusi kõikisuguste „halbade asjade“ eest, kas nende mitmekordsest igavesest armastusest ära tallutatud süda või midagi muud?

Kuid ärgu arvatagu, et meie oma lüürikustelt „murdlaenete“ vahtu, luuletusi täis mürtsuvat maru ja tormisid ootame, luuletusi, mille helide saatel meie kas või Tallinna linnavalimistele või muule „revolutsioonilisele

ettevõttele“ oleksime läinud. Ei, luuletusi à la Skitalets, kus karedate haamri löögid vastu kostavad ja sepipaja raua tolmu kaela sajab, ei — ka nende eest tänaksime ja saadaksime nad luuletajale lahkelt tagasi.

Meie ootame lüürikuselt haritud tunde-inimese peenikesi üleelamisi, hingeelulisi konfliktisid ja tundeid, mis need konfliktid on sünnitanud ja mis peenemaitseline luuletaja kõige kuulsama juveliiri hoolsusega ja püsimatusega välja on viilunud, luulet, mis harmoneerivasse ja terve kultura inimese maitserikkusega väljanikerdatud raami on mahutatud, mis luuletusele iga pidi hästi „istub“, nagu Pariisi kõige parema õmbluse-kunstniku valmistatud kostüm. Lüürikuse tunnete sügavusest ja selgusest leiame meie endid jälle üles, kuna nende tunnete rikkus meid ära eksitada püüab ja nende algupärsalus meid imestades seisatama paneb, et siis, kui silmad ja tundmus ära harjuvad, jälle edasi minna.

Saksa natsionalistiline arvustaja A. Bartels ütleb omas „Kritiker und Kritikaster“, et arvustaja pool aastat ühte luuletusekogu peab lugema ja kaasas kandma, siis alles võida ta seda tõsiselt arvustada. Kuid olen kindlas arvamises, et Bartels otsekohe oma üteluse tagasi võtaks, kui ta ülealnimetatud kolme kogu tunneks.

Võtame V. Rosenstrauchi Põhjalilled I., — tähendab, et sellega veel see lugu lõpetatud ei olegi, öeldakse küll, et ega küll küllale kurja ei tee, aga —. Hra Rosenstrauchil on ainult kaks peegasust — armastus ja isamaa, kuid esimene neist näikse kuus päeva tarvitusel olevat, kuna isamaa ainult pühapäevadel ette rakendatakse. Armastust leidub ehk umbes 200 variatsioonis, kuid kõik nii üksteise nägu, et raske on vahet teha Israeli ja Juuda mehe vahel. Mitmel ja mitmel korral:

„Mu arm, ta suri ära,
Läks mulda puhkama,
Ta haua künkal leinan,
Ja kurdan üksinda“.

(lhk. 103).

Lugeja tõmbab kergemalt hinge ja loodab, et nüüd vahepalukeseks ka midagi muud tuleb, kuid see on pettumus. Jällegi kordub „vana lugu“ (lhk. 76):

„Maa vaatasin temale otsa,
Ka otsa mul vaatas ta,
Kuis punastas ära tema
Ja rahutuks läksin ma“,

ning see kõik lõpeb sellega, et

„Ma viimaks läksin tal kosja,
Mu naoseks sai tema siis. —
Noh, nõnda teisedgi tegid.
See on ju ilma viis“.

Lugegu meie lüürikused ometi, kui nad Saksa keelt mõistavad, Arno Holzi, Detlev von Liliencroni, Richard Dehmeli ja Hugo von Hofmannsthalil luuletusi, võrreldu oma värssa nendega ja loodan, et nad isegi

vahet näevad. Ehk võtku venelased Balmont, Valeri Brjusov ja Sologub.

Voldemar Rosenstrauchi isamaa laulud on veel magedamad. Luban omale seda lõbu, et ühe neist sinastest algusest lõpuni näituseks toon:

Veel Läänemeri kohab.

(lhk. 16 ja 17).

„Veel Läänemeri kohab,
Nii nagu muistena, (? millena?)

Veel sala sõnu räägib

Ta kodu rannaga.

Veel Eesti keele kõla

On tema kallastel,

Veel Ema uhkelt voolab

Ja õisi kastab teel.

Veel leidub poegi Pärnus

Ja Viru, Harju teel,

Ja Lääne, Järva piiril,

Kel kallis Eesti keel.

Ja tervel Läänemerel

On mõistetav see keel,

Mis Sakalas ja Saares

On kuulda ikka veel.

Kuis tohid Sa siis kurta

Ja surmast rääkida:

Ei visa Eesti elu

Või itaal närtsida.

Sa mõtle minevikku

Ja vaata, mis on nüüd,

Kuis lühikesel ajal

On tõusnud Eesti püüd.

Kuis nurmel, aias uhkelt

Nüüd vili hällimas —

See Eesti oma elu —

Need tööst sul rääkimas.

Ja kus on tööle lusti

Ja raudset tahtmist ka,

Seal pole aega kurta,

Ei surmast rääkida.

See „luuletus“ räägib juba iseenese eest. Meie luuletajatel näikse pea kõigil „armsaks ülesandeks“ saanud olevat lahke käega kõiksuguseid õpetusi välja jagada. Need sententsiad on neil nii tingimata tarvilikuks saanud, vist küll „kuulsate eeskujude“ otsekoheisel inspiratsioonil, et teise järgu luuletajad, — meil on ka ülemal nimetatud kolme raamatu autorid nii kõrgel astmel, — mitte üksi sellega ei lepi, kui nad oma pooltarkusi luuletustes meile ohtralt rääks saada lasevad, vaid nad on koguni ise-osa selle jaoks välja valinud, — see osa kannab enama jao luuletajate juures „Mõttesalmide“ pealkirja, nagu V. Rosenstrauchi „Põhjalilledes“, või, nagu A. Saat ütleb, „Laastukesed“. Riimitult võib siin kõiksuguseid igapäevases elus tarvisminevaid õpetusi, küll kõõgi kui ka lastetoa jaoks leida. Meid ei imestaks sugugi, kui niisugustes laastudes terve aasta jaoks kõõgi retseptid kirja pandud oleksivad. Meie luuletajad unustavad ikka ja alati selle elementarse nõudmise ära, et luuletuse ülesanne ei ole kohvipraadimist perenaistele, õpetada ja et õpetamine ikka nende hooleks jäägu, kel tõesti teistele midagi niisugust ütelda on, mis mitte igal ühel omal juba ei ole.

V. Rosenstrauchi „Põhjalilledes“ leiame veel mõned riimitud muinasjutud, mis mõne üksiku maakohaga seotud on. Siin oleks autoril tänulik tööpõld olnud meie, kui põhjamaade rahva, iseloomus peituvat müstikat luules käsitada, talle õrna muinasjutulise kulla-lõngadega läbi põimitud süidiloori kattteks andes. Kuid niisuguse riimimise läbi, nagu seda V. Rosenstrauchi „Põhjalilledes“ näeme, on need proosa kujul rahva keskel

liikuvad muinasjutud enim kannatanud, kui kasu saanud. Rahva humor on kadunud, labane luuletaja on siin kutsumata külaline olnud. Et niisugustel töödel, nagu Rosenstrauch igale kodumaal leiduvale lossivaremele on pühendanud, midagi väärtust ei ole, vaid nii tellimise töö on, olgu sõnajatkuks öeldud.

Kaanepilt on kunstnik K. A. Hindrey poolt ja kujutab kahte ingliske. Teine noor taevakodanik on, näo järele otsustades, tingimata Abja poolt pärit, kuna punane ingel linna elanikkude laps näikse olevat.

Arthur Saat on „Õhtustes tuledes“ oma kolme aasta töövilja (1905—1908 a.) avaldanud. Kuna Rosenstrauch kõigis luuletustes ühte ja sedasama mõõtu tarvitab, vist küll Jakob Liivi eeskujul, mis kole väsitavaks läheb ja ära tüütab, on A. Saat riimide poolest enam mitmekesisem. Tal on uuenduse mõtteid ja ta katsub neid ka realiseerida, kuid, kahjuks õnnestab see hra Saatil arva: ta läheb proosaliseks, keel kannatab vigade all, mis muidugi oma korda jälle riimide proosastamiseks võimsasti kaasa mõjub. Ka sellest, et luuletaja Eesti keelt peab tundma, ei taheta meil aru saada. Kui mineval aastal L. Gross „Elu lastes“ meile keeleliselt germaniseeritud salmikuid müütas, siis pakub nüüd A. Saat „luuletusi“, mille keeles küüslaugu ja sibula hais vängelt vastu lehkab. Ka näikse A. Saat arvamises olevat, et *licentia poetica* ka sõnu moonutada lubab, kui riim seda aga nõuab. Näituseks:

- 1) „tuleviku mõtted ja lootused paremad,
möödaläinud aegade viletsad varemad“.
- 2) „ja unustab, et meie elutee
siin pole muud, kui kuristid ja käänu“...

Ehk küll A. Saati luuletused vormi poolest paremad on, kui V. Rosenstrauchi omad, on siiski ka siin tõsise luule poolest niisamasugune põud, nagu eelmise juures. Tõsi on ju, et meie siin kohati sädemeid leiame, mis V. Rosenstrauchil täiesti puuduvad, kuid need tule helbed tulevad ühes suitsuga korstnast, tõusevad vaevalt nii kõrgele, et neid palja silmaga näha suudad ja kustuvad siis. Autoril ei ole sellest kõige vähematki aimu, kus luule algab ja kus ta lõpeb, tal puudub igasugune ästeetiline kriteerium ja iseene arvustamise võime. Ehk mis luulet on niisuguses banalses salmispitsuses, kus kõiksuguseid juudi-turulisi targutusi balagani ahinaga pakutakse, targutusi, mis üksteise külge aheldatakse? Toome siin ühe luuletuse näituseks, mis mitte eksemplariline „Õhtustes tuledes“ ei ole:

- 1) Ära nurise nii palju,
ära hoolsust kaota:
kui sa saanud üle koera,
siis saad üle saba ka.
Aegamööda asjad käivad,
aeg ka annab hüva nõu,
töö ju pole nõnda raske,
et ta käiks sul üle jõu.

Takistused, õnnetused
ei käi mööda kändusi,
aga kindel meel ja püüe
viivad palju edasi.

Puud sa iialgi ei raiu
maha ühe hoobiga, —
kes teeb tööd, see peab ka vaeva
alatasi nägema.

Igast väiksest äpardusest
ära kohku tagasi :
tegijale sünnib mõnda,
magajale midagi“.

(lhk. 75).

2) Olgu veel teine „pärl“ :

„Poiuke ärkas, haige ema süda
nuttis, värises, lõhkes, kärises“.

(lhk. 80).

A. Saat on themade poolest vaheldusrikkam. Armastuse ülen-
damine ei ole ainuõigusline, vaid ka inimeste vaesusest ja viletsusest
„lauldakse“. Aga nendes ei leidu luulet, vaid ikkagi labaselt riimitud
proosat. Enam korda läinud on A. Saatil Koltzovi rahvalaulude tõlked.
Siin on tõlkija Vene rahva-lauliku riimilisi algupäralsusi alal hoida suutnud.
Kuid teiste Vene ja Saksa luuletajate tööde tõlked on ohtralt proosastatud.

Kolmas „luuletaja“ G. Kajak „trumpab“ aga julgesti teised üle.
Olen maal külapoiste oma seipitsetud salmikuid kuulnud, mis nad üksteise
ja tüdrukute tüssamiseks valmistavad, kuid ka nendes on ikkagi veel mitu
korda rohkem, kui G. Kajak'u „Okaspuu õites“. Ma arvan, et „Okaspuu
õied“, klassikaliseks näituseks meie luule perversiteedist võiks olla. See
linnavahilik „luule“ formuleerib kõige ilmasüütama näoga ja naiivisemalt
„Sõpra sõjaväljale saates“ praeguse tagasikiskumise aja tagant-tõukajate
leit-motivi :

„Inimene ei või ise teada,
Mis talt nõuab tulevane tund.
Siiski tarvis sammud nõnda seada
Kuidas käseb ülemuse sund...“

Tihti, millest tahaksime tulu —
Koht, kust kuldset kasu lootsime,

(Vast ehk vanema linnavahi koht? B. L.).

Kogus meile kokku tühist kulu,
Ehk küll alati hääd ootsime“ . . .

Ja tõesti, tõesti ma kuulutan teile prohveti keelel, et need kannatused,
mis teil minu pärast kannatada on, saavad tähele pandud seal pool head
ja kurja, kus enam õigus ja tõde ei maksa, ning teile ja teie lastele saavad
kätte tasutud teie piina pigistused kümne ja saja võrra.

„Tänu Issand, Sinu arm,
 Mulle abi andis!
 Ingel siis, kui saatus karm,
 Hauast üle kandis . . .
 Küll elu vilu,
 Kuid õnnis ilu
 Ja võidab vaeva,
 Mind tõstab taeva“ . . .

(lhk. 19).

Ja vaadake, nägemine näitas mulle: nad istuvad isa Abrahami süles ja joovad selget kuremarini ekstrakti.

Ning kui hra Kajak nende tulevaste päevade, oma taevaste mesi-nädalate peale mõtleb, siis tuleb vaim tema peale ja täis luulelist ekstasi kirjeldab ta pildirikkalt tulevaid asju:

„Ju käes on päev, kus tarvis tralli lüüa,
 Sest pühadel peab priskelt priiskama . . .
 Neil on ju küll — nad võivad juua, süüa —
 See käib kõik nõnda ja peab olema.
 Üks isik ärkab raskest unest üles,
 Sõrm laisalt kellanööpi vajutab.
 Ju ilmub teener „instrumendid“ süles
 Neid herra ümber ära jaotab . . .
 Sää! algas pidu — kuld ja hõbe täitis
 Ja siid ning sammet kattis isikuid.
 Ka vahuviin — ta oma mõju näitis
 Pikk laud see kandis praadi, „pirukaid“.
 See on see päev, mis teinud helde Looja
 Ja tema armuteo mälestus . . .
 Oh rutta, rutta tänu ohvri tooja,
 Ju palvetamas kristlik kogodus!“ . . .

Või soovib ehk auustatud nende ridade lugeja armsaks ajaviiteks veel ühte tsitati? Toome näitusena koha, kus Kajak meile elu varjukülga kujutab:

„Ma nägin tolgendajaid tonta
 Ja susisejaid sarvikuid;
 Kes kolkisivad teiste konta,
 Ning laiutasid lõualuid . . .
 Neist mõned tuikusivad jalul
 Ja mõned upakile maas — — —
 Ning mõni jälle viimsel valul
 Sää! teise surnuks pussitas“ . . .

Niisugused on need labasuse ekstravagantsid, mis meile vanadel teedel, meil kodaniku õigused saanud, luule vormides kõndijad pakuvad, see on viimaste mohikanlaste luige-laul. Ta tuletab meile kuulust lauljat

meele, kes aga oma hääle on ära joonud ja nüüd kõrtsi nurgas tukkudes endiseid paremaid aegu meele tuletab. Korraga käib temast nagu säde läbi, ta kähvatab püsti, sisselangenud rind kerkib üles, vesihallidest silmadest sähvab viimane, kustumise eelkäiv leek välja ja laulja avab suu, aga korisev, roostetanud uksehingede krägin tuleb kuuldavale. Niisuguse koriseva hääle ja rooste söödud ukse kräginaga võiks iseäranis viimast, kuid üleüldiselt kõiki kolme autorite töösid võrrelda. Nad on oma labasuse, banalsuse juba non plus ultra viinud, need hrad on ise ja ühes endiga ka selle voolu, mille, arvatavasti kohasteks esitajateks nad olivad, kulminatsiooni punktini viinud, või õigem, sealt alla poole, viimase kuristiku sopini.

Sellepärast olekski asjata vaev, kui meie selle kirjanduslise konservatismuse labasuse ekstravagantside subversivlisest mõjust rääkima hakkaksime mis sellel rahva maitse peale võiks olla. Et üksikud ja pealegi veel niisugused kirjanikud demoraliseerivalt, enam vähem tuntaval moodsul, mõjuda võiksid, ei tahaks uskuda: kui kirjanikud tõesti midagi demoraliseerivat pakuvad, siis on selle ebakõlbluse juured juba selle rahvakihhi seas, kelle mõtete-kandja kirjanik on, sest mitte kirjanikud ei sünnita uusi kirjanduslisi voolusid, vaid lugeja publikum, kes midagi uut nõuab, ja selle nõudmise täitjaks saavad siis kirjanikud. Tuttav on aga, et uus vool ikkagi alles siis võib ilmuda, kui vana juba non plus ultra on jõudnud. Nii aitab vana voolu kiirem degenerereerimine uue voolule teed tasandada, selles mõttes olgu ka hrad Saat, Rosenstrauch ja Kajak meie luulekirjanduses tervitatud. Nemad kuulutavad meile selgel sõnal, et aeg tuleb, kus kurja seeme, igasugused varesed, kaarnad ja kajakad kaovad.

Bernhard Linde.

Uued raamatud 1909.

Jaauari kuus ilmunud:

- G. A. Viisteistkümmeend peotäit häid õpetusi. Tallinnas, 1908. 2 tr. G. Allo kirjastus. I. Felsbergi ja A. Tetermanni trükk. 16° (12×17). 79 lk. Piltidega. H. 15 kop. R. 4 l. 4000 eks.
- Prants, H. Vene ja Prantsusemaa vahekord. Tallinnas, 1908. „Koidu“ kirjastus. V. Ehrenpreisi tr. 16° (14×19) 48 lk. H. 15 k. R. 3 l. 1300 eks.
- F. B. A. Uus käetark ja kaardimoor. Käevaatomise ja kaartide väljapane-mise kunst kõige sellekohase saladuste ja põhjustega. Tallinnas, 1908. Oiti kirjastus. M. Antje tr. 16° (11×19) 72 lhk. H. 25 k. R. 10 l. 3000 eks.
- Arnold, G. Missugused olivad esimesed kristlased? Tartus, 1908. Schnakenburgi tr. 16° (12×18) 72 lhk. R. 4 l. 1200 eks.

- Bürgerstein, Leo, Dr. Tervise hoidmise määrused kooliõpilastele. Tõlgitud 12-nda saksakeelse trüki järele. Tartus, G. Zirki tr. ja kirjastus. 8° (14×22) 16 lhk. H. 6. k. R. 2 l. 3000 eks.
- Cherlock Holms'i päevaraamat 8. lugu 3. anne. Tallinnas, 1908. A. Laurmann'i tr. 8° (14×20) 33—48. R. 2 l. 3000 eks.
- Einer, H. Eesti keele õpetus koolidele. Tallinnas. Ploompuu kirjastus M. Schifferi trükk. 8° (13×21). 143 lhk. R. 8 l. 6000 eks.
- Eesti rahva kasuline kalender 1909. Tartus, 1908. H. Laakmann'i trükk. 16° (11×18) 40 lk. R. 1 l. 3000 eks.
- Hauff, Wilhelm. Muinasjutud piltidega. Tartus, 1908. „Postimehe“ kirjastus ja trükk. 8° (14×21). 83 lhk. Piltidega. H. 30 kop. R. 6 l. 2000 eks.
- G. R. Vadadel tundidel. 6. vihk. Tallinnas. A. Laurmanni tr. 8° (14×21) 163—191 lhk. R. 2 l. 1800 eks.
- Hiiplane. Tartus, 1908. K. Sööti trükk ja kirjastus. 16° (9×13). 16 lhk. H. 4 k. R. 1 l. 4000 eks.
- M. Jänes'e Kalender 1909 a. p. Tartus 1908. M. Jänes'e kirjastus. Ed. Bergmann'i tr. 16° (11×15). 87 lk. R. 3 l. 20000 eks.
- Isa silmaterakene. Tartus, 1908. K. Sööti trükk ja kirjastus. 16° (9×13). 16 lk. H. 4 kop. R. 1 l. 4000 eks.
- Kampmann, M. Eesti vanem ilukirjandus. Tartus, 1908. K. Sööti tr. ja kirjastus. 8° (14×23). 150 lhk. H. 1 r. R. 15 l. 2000 eks.
- Kodumaa ja Peterburgi Adress-Kalender 1909 aastaks. Tallinnas, 1908. M. Antje tr. 16° (13×19). 244 lhk. H. 40 kop. R. 13 l. 4000 eks.
- Laste Jõulu-raamat. Pärnus, 1908. Laane tr. 16° (13×19). 55 lhk. H. 10 k. R. 3 l. 2000 eks.
- Lasteleht. Jõulu number. Tartus, 1908. „Postimehe“ trükk ja kirjastus. 8° (14×21) 32 lhk. Piltidega. R. 3 l. 1000 eks.
- Mantegazza, P. Armastuse vili ja tervis. Tallinnas, 1908. E. Berggrüni kirjastus. A. Laurmanni tr. 8° (14×20). 102 lhk. H. 40 k. R. 8 l. 3000 eks.
- Meie Matsi tähtraamat 1909. Tallinnas, 1908. „Teaduse“ kirjastus. M. Antje tr. 8° (14×20). 192 lhk. H. 15 k. R. 11 l. 20000 eks.
- Metsanurk, Mait. Uues korteris. Naljamäng ühes vaatuses. Tallinnas, 1908. „Teaduse“ kirjastus. V. Ehrenpreisi tr. 16° (12×18). 30 lhk. H. 25 k. R. 2 l. 1000 eks.
- Nigol, A. Koolilaste vaimulik lauluraamat. Tallinnas, 1908. M. Antje tr. 16° (12×16). 61 lhk. R. 3 l. 3000 eks.
- Pogenkoffi, C., Kohvi kaupluse kalender 1909. Tartus, 1908. Schnakenburgi tr. 16° (13×18). 24 lhk. R. 1 l. 5000 eks.
- Pühapäeva koolide Piiblitlugemise Kalender 1909. peale. Tallinnas, 1908. J. Felsbergi ja A. Tetermanni trükk. 16° (10×14). 16 lhk. R. 1 l. 1500 eks.
- Rahva Kalender 1909. Narvas, 1908. Franzdorfi trükk. 16° (13×18). 64 lhk. R. 3 l. 2000 eks.

- Riia Eesti Kalender a. 1909. j. Riias 1908. Schnakenburgi tr. ja kirjastus. 8° (15×22). 64+19 lhk. H. 15 k. R. 7 l. 1000 eks.
- Schnehen, W. von, Jeesuse kummardajad. Eesti keelde J. Rahamägi. Tallinnas, 1908. V. Ehrenpreisi trükk. 8° (15×20). 39 lhk. R. 4 l. 2000 eks.
- Sitska, J. Ajaloo algõpetus. Vana-, kesk- ja uus aeg. Tallinnas, 1908. A. Buschi kirjastus. A. Paalmani tr. 8° (14×22). 200 lhk. Piltidega. R. 16 l. 3000 eks.
- Tasandatud teel. Tartus, 1908. K. Sööti trükk ja kirjastus. 16° (9×13). H. 4 k. R. 1 l. 4000 eks.
- Tschuprow, Prohv. A. J. Väikepõllupidamine ja selle peapuudused. Eestistanud Eduard Virgo. Tartus, G. Zirki trükk ja kirjastus. 8° (15×22) 167 lhk. R. 17 l. 1000 eks.
- Tühi plats. Tartus, 1908. K. Sööti trükk ja kirjastus. 16° (9×13). 16 lhk. H. 4 k. R. 1 l. 4000 eks.
- Turp, H. Kirjad tütrele. I. kiri. Viljandis, 1908. Renniti tr. 8° (15×22) 4 lhk. R. 1 l. 5000 eks.
- Üks külapoiss. Tartus, 1908. K. Sööti trükk ja kirjastus. 16° (8×13). 16 lhk. H. 4 k. R. 1 l. 4000 eks.
- Vabrikus'aladus. Tartus, 1908. K. Sööti trükk ja kirjastus. 16° (9×13). 16 lhk. H. 4 k. R. 1 l. 4000 eks.
- Ääsi tules. I. Kirjatööde kogu. St. Peterburis, 1908. Ed. Bergmanni tr. (Tartus). 8° (16×24). 131 lhk. Piltidega. H. 70 k. R. 20 l. 2500 eks.
- Bilov, A. Arithmetikaliste ülesannete kogu. Esimene jagu. Tallinnas, 1908. A. Buschi kirjastus. M. Antje trükk. 8° (13×21). 112 lhk. R. 8 l. 4500 eks.
- Damaschke, A. Kogukondlise omavalitsuse ülesanded. Eestistanud cand. jur. K. Päts. Tallinnas, 1908. „Teaduse“ kirjastus. Ehrenpreisi tr. 8° (14×23). 352 lhk. R. 31 l. 2000 eks.
- Eestlaste Adress Kalender 1909. aastaks. Tallinnas, 1908. K. Rubini kirjastus. V. Ehrenpreisi trükk. 8° (14×20). 96+XVI lhk. R. 5 l. 3000 eks.
- George, H. Sina ei pea mitte varastama. Tallinnas, 1908. „Teaduse“ kirjastus. M. Schifferi trükk. 8° (13×20). 23 lhh. H. 10 kop. R. 2 l. 4000 eks.
- Hermann, Dr. K. A. Uku ja Vanemuine ehk Eesti jumalad ja rahvas. Lauleldus (oper) neljas vaatuses. Tartus, 1908. M. Hermanni tr. 16° (11×18). 32 lhk. H. 20 k. R. 2 l. 1200 eks.
- Krahvina della Torre, Vene-Jaapani salakuulaja. Viljandis, 1908. A. Tõlasepa trükk ja kirjastus. 16° (13×19). 152 lhk. R. 8 l. 1000 eks.
- Kajaste G. Okaspuu õied. Tallinnas, 1908. E. Meigas'e kirjastus. J. Paalmani tr. 8° (13×20). 32 lhk. R. 2 l. 1000 eks.
- Kalevipoja kalender 1909. aastaks. Tallinnas, 1908. M. Antje tr. 16 (14×19) 160+4 lhk. R. 8 l. 1000 eks.

- Kautsky, K. Riigikorra edenemine Lääne Europas. Tallinnas, 1908. „Teaduse“ kirjastus. M. Schifferi trükk. 8° (13×20). 48 lhk. R. 4 l. 2000 eks.
- Kentmann, W. Õndsä Lutheruse väikene katekismus seletustega, Tallinnas, 1908. 6-es tr. Kluge ja Ströhmi kirjastus. „Revalsche Ztg'i“ tr. 16° (11×17). 182 lhk. R. 6 l. 6000 eks.
- Muide, J. Hariduse sõnaraamat. 5. vihk. Tartus, 1908. P. Schmidt kirjastus. E. Bergmanni tr. 8° (13×20). 129—160. H. 25 k. R. 3 l. 4000 eks.
- Peters, P. Ema ja laps. St. Peterburis, 1909. „Edu“ kirjastus. Karlsoni tr. (Valgas). 8° (13×21). 209 lhk. R. 27 l. 2000 eks.
- Pierry, Dr. V. Vaimutöö tervisehoid. Eesti keelde J. A. Rahamägi. Tallinnas, 1908. „Teaduse“ kirjastus. J. Felsbergi tr. 8° (14×20). 166 lhk. R. 15 l. 2500 eks.
- Reinhold'i kaubamajade Kalender 1909. Tartus, 1908. Schnakenburgi tr. 16° (12×15) 64 lhk. R. 2 l. 15000 eks.
- Saarlaste Kalender 1909. a. p. Kuresaares, 1908. „Arensburger Wochenblatt'i“ tr. 16° (10×14). 48 lhk. R. 2 l. 2000 eks.
- Tartu Eesti Majanduse-Ühisuse põhjuskiri. 1908. „Postimehe“ trükk. 16° (11×17). 16 lk. R. 1 l. 500 eks.
- Uus kuke-aabits. Tallinnas, 1908. Ploompuu kirjastus. V. Ehrenpreisi tr. 8° (14×21). 32 lhk. Piltidega. R. 5 l. 4000 eks.
- Uus Saarlaste Kalender 1909. a. p. Kuresaares, 1908. Liivi trükk ja kirjastus. 16° (10×13). 64 lhk. R. 1 l. 6000 eks.
- Vöhrmann, K. Vennad, õed — eluvalgust. Kuresaares, 1909. „Arensburger Wochenblatt'i“ tr. 16° (13×18). 112 lhk. R. 7 l. 3000 eks.
- Eesti Kodu Kalender 1909. aastaks. Tallinnas, 1908. M. Antje trükk. 16° (13×19). 272 lhk. H. 25 k. R. 13 l. 15000 eks.
- Insheneri Karl Luther'i maja raamatukogu nimekiri, Tallinnas, 1908. Paalmanni tr. 8° (14×22). 60+4 lhk. R. 7 l. 1000 eks.
- Key, Ellen. Ema ja laps. Eestistanud P. Kolts. Tallinnas, 1908. „Teaduse“ kirjastus. V. Ehrenpreisi tr. 8° (14×21). 37 lhk. H. 20 k. R. 4 l. 3000 eks.
- J. K. Meie aegsed usu imetööd. Tallinnas, 1908. G. Allo kirjastus. V. Ehrenpreisi tr. 16° (12×18). 96 lhk. H. 20 k. R. 5 l. 4000 eks.
- Risti Rahva Kalender 1909. Tallinnas, 1908. A. Mikvitzi tr. 16° (13×19) 96 lhk. R. 5 l. 2000 eks.
- Ginemann, A. Rõõmsad Evangeliumi laulud III. ande 2 järg. Tallinnas, 1908. A. Ginemanni kirjastus. J. Felsbergi ja A. Tetermanni trükk 8°. (15×23). 63—86 lhk. R. 2 l. 2000 eks.
- Tuuslar. Tallinnas, 1908. V. Ehrenpreisi tr. 8° (21×30). 16 lhk. Piltidega. H. 10 k. R. 3 l. 4700 eks.
- Wolkenstein, O. Põhja-Amerika Ühisriigid. Tallinnas, 1908. „Teaduse“ kirjastus. M. Schifferi tr. 8° (14×20). 48 lk. H. 20 k. R. 4 l. 2000 eks.